

CUMA NAMAZI MÜKELLEFİYETİ

Doç. Dr. Osman ŞAHİN*

Özet: Yahudiler cumartesi günü, Hıristiyanlar pazar günü topluca ibadet ettikleri gibi, Müslümanlar da Cuma günü toplanarak namaz kılmaktadırlar. Bu namaz haftalık zorunlu bir ibadettir. Ancak bu ibadet, ilke olarak tek bir cemaat ile şehir merkezinde eda edildiğinden şehrin etrafındakilerin mescide gelme zorluğu, cemaatin kalabalık olması, hutbe dolayısıyla namazın uzun vakit alması gibi sebeplerle zorluklar içerdiğinden, herkes bu namazla yükümlü tutulmamış; çocuklar, kadınlar, yolcular, hastalar, mahkûmlar vb. kim-seler cumaya katılmayı zorlaştıran özel durumları veya mazeretleri sebebiyle bu namaz-dan muaf tutulmuştur. Bu çalışma genel olarak cuma namazı mükellefiyetini, özel olarak ise Cuma namazından muaf olanları nakli ve akli gerekçeleriyle ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İbadet, Cuma, Kadın, Yolcu, Hasta.

The Obligatory of Friday Prayer

Abstract: As Jews pray on Saturday, Christians on Sunday, Muslims perform their weekly pray on Friday by coming together. Since this pray is performed just in the center of city through only one congregation, difficulty of coming of people living outside the city to the center of the city, becoming of the congregation crowd, being taken for a long time because of reading of khutba, everyone is not obliged for this pray. In addition, those who are sick, women, passengers and sentenced ects. Are excused from this prayer due to the some difficulties and special situations. The aim of this study is to examine the essentials of the prayer of Friday in general, and those who are excused from this prayer in particular based on the reason and revelation.

Keywords: Islamic Law, Prayer, Friday Prayer, Woman, Passenger, Patient.

GİRİŞ

Cuma (cum'a, cumu'a) sözlükte “*topluluk* (mecmû'a), *toplanma* (ictimâ'ı)” manalarına gelen bir isimdir.¹ Cuma lafzı tek başına cuma namazı manasında da kullanılmaktadır.

Cuma lafzının kökü olan *cem'* masdarı, türevleriyle beraber Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde bulunmakla birlikte, cuma lafzı kendi adıyla anılan sûrede sadece bir ayette² yer almaktadır. Ayrıca cuma lafzı o gün kılınan cuma namazının çeşitli hükümleri bakımından hadis metinlerinde de önemli bir yere sahiptir.³

Cuma ismi Cahiliye döneminde haftanın altıncı günü olan *arûbe* yerine kullanılmıştır. Cuma adının ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda iki rivayet

* O.M.Ü. İlahiyat Fak., Öğretim Üyesi; osahin@omu.edu.tr

1 İsfahâni, el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan ed-Devâvî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412, s. 97; Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-arûs*, Dâru'l-Hidâye, ts., XX, 457-458.

2 Cum'a, 62/9.

3 Wensinck, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-hadisi'n-nebevi*, Londra 1936, I, 368-370.

vardır: **Birinci** rivayete göre Cahiliye döneminde Kureyşlileri, arûbe günü, etrafına toplayarak nasihat eden Hz. Peygamber'in atalarından Kâ'b b. Lüeyy, o güne “*toplanma günü*” mânasında cuma adını vermiştir.⁴ **İkinci** rivayete göre ise *arûbe* günü vahiy döneminde bu adı almıştır. Şöyle ki: Akabe biatlarından sonra Medine'de önemli bir varlık kazanan Müslümanlar Yahudilerin ve Hıristiyanların her hafta bir araya geldikleri ve topluca ibadet ettikleri özel bir günü olduğundan hareketle, kendileri için de toplanarak Allah'ı zikredip şükürde bulunabilecekleri bir gün belirleme ihtiyacı hissetmişler ve yaptıkları müzakerede hangi günün uygun olacağını inceleyerek cumartesi gününün Yahudilerin, pazar gününün Hıristiyanların özel günleri olması sebebiyle, bu iki günden farklı ve toplanmaya uygun olan *arûbe* gününü tercih etmişlerdir. Bir araya gelmeleri (ictimâ) sebebiyle, bu güne cuma günü demişlerdir.⁵ Kanaatimizce detayları aşağıda geleceği üzere Hz. Peygamber'in hicretten önce Medine'ye öğretici olarak görevlendirdiği Muşab b. Umeyr'e (3/625) cuma namazı talebini cevaplamak için gönderdiği mektupta “*cuma günü zevalden sonra*” toplanmalarını belirtmesi,⁶ ayrıca Hz. Peygamber'in cuma adının nereden geldiği yönündeki soruya Hz. Âdem'in bedenini oluşturan parçaların toplanması, kıyametin kopması, yeniden dirilip insanların hesap için bir yerde toplanması manasıyla ilişki kurarak cevap vermesi,⁷ üstelik cuma namazıyla ilgili ayetin “*Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında alışverişi bırakın ve hemen namaza gidin*”⁸ ibaresiyle daha önce yerleşik bir isim olduğu izlenimi verecek şekilde⁹ ilgili namaza dair hükümler açıklaması, İbn Hazm'ın (456/1064) savunduğunun¹⁰ aksine, Vahiy dönemi öncesi cuma adının bilindiğini gösteren birinci rivayeti desteklemektedir.

Cuma namazının tarihçesine kısaca değinecek olursak, onun hicretten önce kılındığı bilinmekle beraber, ne zaman farz olduğu konusunda farklı tespitler vardır. İbn Abbas'a göre Mekke'de farz kılınmış, ancak Müşriklerin engellemesi yüzünden fiilen edası hicrete kadar ertelenmiştir.¹¹ Bundan daha kuvvetli olan rivayete göre hicretten önce Hz. Peygamber'in izniyle Medine'de kılınmış olmakla birlikte, hicret esnasında farziyeti sabit olmuştur.¹² Konunun detayları şöyledir:

Sahabeden Kâ'b b. Malik¹³ ile tabiûnun ileri gelenlerinden İbn Sîrîne (110/729) göre ilk cuma namazı Beyada oğullarının Harra köyüne ait olan Nebit düzlüğündeki

4 Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XX, 458-459. Cuma adı verme işi Hz. Peygamber'in atalarından *Kusayy'a* da nisbet edilir. A.y.

5 Mustafa Fayda, “Arûbe”, *DİA.*, İst. 1991, III, 422.

6 Suyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dürri'l-mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts. VIII, 159.

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1999, XIII, 466.

8 Cumâ, 62/9.

9 Karaman, Hayreddin, “Cuma”, *DİA.*, İst. 1993, VIII, (85-89), 85. Cuma suresinin hicretten sonra indiğine genel kanaat hasıl olmuştur. (Emin Işık, “Cuma Suresi”, *DİA.*, İst. 1993, VIII, 92-93) Bize göre cuma namazı ezan okunmasına bağlandığından, bu ezanın meşruiyetinden sonra indiğini kesin hale getirmektedir.

10 İbn Hazm'a göre “cuma” ismi vahiy döneminde verilen İslami bir isimdir. Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., III, 248.

11 Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VIII, 159.

12 İbn Hişâm, *Şiret*, thk. Mustafa es-Sakâ, vd., Mustafa el-Bâbi el-Halebî, Mısır 1955, I, 494.

13 Ebû Dâvûd, “Salât”, 218, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Nakî'ul-Hadimât'ta Es'ad b. Zürâre (1/622) tarafından kıldırılmıştır.¹⁴ Taberânî'nin Ebû Mes'ud el-Ensârî'den nakline göre ise cumayı ilk defa **Mus'ab b. Umeyr** kıldırmıştır.¹⁵ Bu konuda tabiûnun ileri gelenlerinden Zührî de ilk kıldırın kimsenin Mus'ab b. Umeyr olduğunu ileri sürerken,¹⁶ Kamil Miras hicretten önce Es'ad b. Zürâre'nin Müslümanları cuma namazına ilk toplayan kişi, Mus'ab b. Umeyr'in ise namazı ilk kıldırın kişi olduğunu kuvvetle muhtemel görür.¹⁷

Hz. Peygamber'in kıldırıldığı ilk cuma namazına gelince bu, hicret esnasında mola verdiği *Kuba*'dan ayrıldıktan sonra *Rânûnâ* denilen vadide kıldırıldığı namazdır.¹⁸ Hicret tamamlanıp Mescid-i Nebî yapıldıktan sonra da Hz. Peygamber cuma namazını burada kıldırılmaya devam etmiştir.¹⁹

İbn Abbas'ın nakline göre, Medine'de kılınmaya başlanmasının ardından cuma namazı, vahiy döneminde ilk defa Bahreyn'de *Cuvâsâ* denilen bir köyde (karye) kılınmıştır.²⁰

Sahabe döneminde ise bir takım ülkeler fethedilince, cuma namazları şehir merkezlerinde kılınmaya devam etmiş,²¹ Ömer b. Abdülaziz halife olunca küçük yerleşim yerlerinde (köyler) de cuma kılınması için harekete geçmiş ve valilerinden imam görevlendirmelerini istemiştir.²² Böylece cuma namazı insanların topluluk halinde yaşadığı yerlerde haftalık olarak bir merkezde toplanarak kıldıkları bir namaz haline gelmiştir.

Cuma namazı dinî bakımdan çok faziletli bir namazdır.²³ Nitekim Hz. Peygamber'in "*Güneşin doğduğu en hayırlı gün cumadır; Âdem o gün yaratılmış, o gün cennete girmiş ve o gün cennetten çıkarılmıştır; kıyamet de cuma günü kopacaktır*"²⁴ sözü bugünün değerini özlü şekilde dile getirmiştir. Bunun yanında haftalık olarak kılınan cuma namazının ferdi ve sosyal yönden birçok faydalarının olduğu da burada zikredilmelidir. Bunlar arasında bireyi dünya telaşından bir nebze uzaklaştırıp vaaz ve nasihat yoluyla manevî ve ahlakî yönün güçlü ve sağlıklı kalmasına yardımcı olması, bir beldede yaşayıp küçük cemaatler halinde namaz

14 Abdürrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-Âzamî, el-Mektebül-İslâmî, Beyrut 1403, III, 159; İbn Hişâm, *Sîret*, I, 435.

15 Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvâdullah, vd., Dâru'l-Harameyn, el-Kâhire, ts., VI, 241.

16 Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. M. Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 278.

17 Kamil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhatasarı Tecrid-i SARİH Tercemesi ve Şerhi*, Senem Mat., y.y., 1985, III, 6.

18 İbn Mâce, "İkâmetü's-Salâvât", 78, thk. Şuayb el-Arnâvut, Dâru'r-Risâlet'l-Âlemiyye, y.y., 2009.

19 Hamdi Döndüren, "Cuma Namazı ve Kılınma Şartları", *UÜİFD.*, sy:2; y:2 (1987), II, 141-150, s. 146.

20 Buhârî, "Cumâ", 11, nşr: Ebû Suheyb el-Keremî, Beytül-Efkâr ed-Devliyye, Riyad 1998; Ebû Dâvûd, "Salât", 218.

21 Serahşî, Şemsüddin, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1989, II, 23.

22 Abdürrezzak, *el-Musannef*, III, 169.

23 Cuma namazının faziletleri için bk. Suyutî, *Nâru'l-lumâ fi hasâisi'l-Cumâ*, Dâru İbnî'l-Kayyim, Demmâm 1986; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fi hedyi Hayri'l-ibâd*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2005, I, 144vd.

24 Müslim, "Cumâ", 5, nşr: Ebû Suheyb el-Kermî, Beytül-Efkâr'ed-Devliyye, Riyad 1998.

kılan dağınık cemaatleri bir araya getirerek (câmiu'l-cemâat²⁵) bunların görüşüp kaynaşmalarına ve birbirlerinden haberdar olarak ihtiyaçlarını gidermelerine vesile olması, ilk akla gelen önemli faydalarındandır.²⁶

İşte bu çalışma bu derece önemli olan cuma namazı mükellefiyetini konu edinmiştir. Bu bağlamda ilk olarak cuma namazının hükmünü ele almak uygun olacaktır.

CUMA NAMAZININ HÜKMÜ

Cuma namazı İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, eda edildiği günün öğle namazı yerine geçmek üzere *farz* kılınmıştır. Bu namazın *farz-ı kifâye* olduğu görüşünde olanlar bulunmuşsa da âlimlerinin çoğunluğu, ilgili ayet ve hadislerdeki emirlerden hareketle, cuma namazının, kılmakla mükellef olan erkekler için *farz-ı ayn* olduğunu benimsemişlerdir.²⁷

Cuma namazının farziyeti *Kitap* ve *sünnet* yoluyla sabit olup, bu konuda ümmetin *icmâsı* da meydana gelmiştir.²⁸ Şimdi sıra ile bu delilleri görelim:

1) Kitâb

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında alışverişini bırakıp hemen namaza gidin" buyurmaktadır.²⁹

Bu ayet beş vakit namazdan farklı olarak cuma gününe özel bir namazın farz olduğu konusunda *nastır*. Bu ayetten cuma namazının farziyeti iki şekilde istinbat edilmiştir:

a) Ayette açıkça cuma namazı için ezan okunduğunda oyalanmadan *zikre*, yani hutbeye ve/veya namaza³⁰ gidilmesi (sa'y) emredilmektedir. Bu emir farz olmayı gerektirir. Zira koşma emri ancak zorunlu (farz) olan bir görev için verilir.³¹

b) Çoğu fakihe göre cuma namazı vaktinde, esasen mübah olan alış-verişin yasaklanmış olması da onun farziyetine ve hatta farz-ı ayn olduğuna delâlet etmektedir.³²

25 Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Nşr., İst. 1977, IV, 459.

26 Cuma namazının ferdi ve sosyal faydaları için bk. Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilteuh*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, ts., II, 261; Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yay., İst. 1995, II, 153 vd.

27 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Dâru'l-Ma'rife, y.y., 1982, I, 156; İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kâhire, y.y., 1968, II, 218. Şâfilerden **İbn Kecc** cuma namazının *farz-ı kifâye* olduğunu ileri sürer. (Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts., VI, 162).

28 Vicdani, Ebû Rıdvan Sâdık, *Cumâ Namazı*, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye, Matbaa-i Âmire, y.y., 1338/1340, s.5.

29 Cum'a, 62/9.

30 Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ud, *Bedâi'u's-sanâ'i' fi tertibiş-şerâ'i'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, y.y., 1986, I, 256.

31 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 21; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 218.

32 Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, II, 21; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 218. Cumadan muaf olan erkeklerin cuma vakti alış-veriş yapması caizdir. Taraflardan biri yükümlü ise diğerine de caiz olmaz. Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. M. Necib el-Mutiî, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde 1980, IV, 366.

2) Sünnet

Cuma namazının farz olduğunu gösteren çok sayıda kavli ve fiilî sünnet vardır. Biz burada sadece cuma namazının farziyetini açıkça belirten rivayetlere yer vereceğiz.

a) Yukarıda değinildiği üzere Hz. Peygamber, hicret esnasında Medine'ye yakın olan *Rânûnâ* vadisinde ilk cuma namazını kıldırırken irad ettiği uzunca hutbede, cuma namazının farz olduğunu haber vermektedir.³³ Bu namaza iştirak eden **Câbir b. Abdullah**'ın naklettiği ifadeler şöyledir:

*“Biliniz ki, Allah Teâlâ size bugün, bu yerde, bu ayda hükmü kıyamete kadar devam edecek olan cuma namazını farz kıldı. Benim hayatımda olsun, vefatımdan sonra olsun, adil veya zalim devlet başkanının yönetimi altında iken her kim cumayı inkâr eder veya hafife alırsa Allah iki yakasını bir araya getirmesin. Hiçbir işi tamam olmasın. Biliniz ki cumayı terk edenin namazı da, zekâtı da, orucu da makbul değildir. Ancak tövbe eden başka; tövbe edenin tövbesini Allah kabul eder.”*³⁴

Benzer bir rivayette **Ebû Saîd el-Hudrî**'den de nakledilmiştir.³⁵

b) **Hz. Hafsa**'dan gelen rivayette Hz. Peygamber *“Cumaya gitmek, ihtilam olan (ergenlik çağına giren) herkese gerekli (vacip)tir”* buyurmuştur.³⁶

c) **İbn Ömer**'in nakline göre Hz. Peygamber *“Cuma ezanını duyan kimseye cuma namazı farzdır”* buyurmuştur.³⁷

d) **Ebu'l-Ca'd ed-Damrî**'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber *“Allah önem vermediği için üç cumayı terk edenin kalbini mühürler”* buyurmuştur.³⁸ Bu tür uyarılar ancak bir farzın terkinde söz konusu olabilir ki, bu da cuma namazının farziyetine delalet eder.³⁹

e) **Enes b. Mâlik**'ten gelen benzer bir rivayette *“Kim özürsüz üst üste üç cumayı terk ederse Allah kalbini mühürler”* buyrulmaktadır.⁴⁰

f) **İbn Mes'ud**'dan gelen başka bir rivayete göre Hz. Peygamber *“Vallahi cemaate namaz kıldırılmak üzere birisine emir verip sonra cumaya gelmeyenlerin içinde buldukları evleri yakasım geliyor”* buyurmuştur.⁴¹

33 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâ'i*, I, 256; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 218.

34 İbn Mâce, *“İkâmetü's-Salâvat”*, 78.

35 Taberânî, *el-Evsat*, VII, 192.

36 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 245.

37 Ebû Dâvûd, *“Salât”*, 214; Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut, vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, II, 311.

38 İbn Mâce, *“İkâmetü's-Salâvat”*, 93.

39 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâ'i*, I, 256; Şirbinî, Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997, I, 414.

40 Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-evtâr min ehâdisi Seyyidi'l-ahyâr*, thk. İsmâuddin es-Sabâbatî, Dâru'l-Hadis, Mısır 1993, III, 264.

41 Müslim, *“Mesacid”*, 42.

g) Diğer taraftan **Ebu Hüreyre**'den gelen rivayette Hz. Peygamber cuma ile ilgili bir beyanında Yahudilerin ve Hıristiyanların bu ibadet gününü tespitinde hata ettiklerini açıklarken "... *Allah'ın onlara farz kıldığı şu gün yok mu?...*" buyurmuştur.⁴² Bu ifadeden cuma namazının Müslümanlar için de farz olduğuna delalet ettiği anlaşılmaktadır.⁴³

Görüldüğü üzere bu hadislerde cuma namazının farziyeti, çeşitli ifade üsluplarıyla açıkça belirtilmiştir. Üstelik Câbir hadisinde cuma namazının farziyet hükmünün kıyamete kadar devam edeceği de vurgulanmıştır.

3) İcmâ-i Ümmet

İslam âlimleri ve bütün mezhep imamları cuma namazının farz oluşunda *görüş birliği* (ittifak) içindedir.⁴⁴ Daha açık bir ifadeyle sünni ve gayri sünni hiçbir mezhep zarûrât-ı dîniyyeden olan beş vakit namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinde olduğu gibi, cuma namazının farziyetinde de görüş ayrılığına düşmemiştir.

CUMA NAMAZI MÜKELLEFİYETİ

Cuma namazıyla ilgili naslar (ayet ve hadisler) dikkate alındığında, beş vakit namazla mükellef olan herkese cumanın farz olmadığı, cuma namazının sadece şartlarını taşıyan mükellefe *farz-ı ayn* olduğu görülmektedir. Buna göre cuma namazı bakımından şahısları *mükellef olanlar* ve *olmayanlar* şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür:

A- CUMA NAMAZI İLE MÜKELLEF OLANLAR

Konuyla ilgili ayet, cuma ezanını duyan herkesi namaza çağırdığı için *âmm* bir lafza sahiptir. Buna göre ilk bakıldığında diğer namazlarda olduğu gibi, her mükellefin cuma namazıyla da yükümlü olduğu düşünülmektedir. Ne var ki bu ayet, fıkıh usulüne göre cuma namazının farziyeti komnusunda *nas* ise de, bu namazın günün hangi diliminde (kuşluk, öğle, ikindi) ve kaç rekât olarak kılınacağını başta olmak üzere, diğer uygulama detaylarını açıklamadığından aynı zamanda *mücmel*⁴⁵ olup, onun kılınış şekli ve şartları konusunda *beyâna* ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁶ Bu konudaki beyân, Kur'an'ın mücmelini açıklama (beyân) görevi olan⁴⁷ ve ayrıca namazla-

42 Buhâri, "Cumâ", I; Müslim, "Cumâ", 6.

43 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 266; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Şerhi*, IV, 503.

44 İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*, thk. Sağır Ahmed el-Ensârî, Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, el-İmârât, y.y., 2004, II, 84; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 218.

45 **Mücmel**: Fıkıh usulünde söz sahibinin açıklaması (beyan) bulunmadıkça manasının araştırma yoluyla bile ortaya konulamayacağı derecede kapalı lafız demektir. Bk. Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, Ensar Nşr.; İst. 2015, s. 364.

46 Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî, *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah Muhammed, Dârü's-Sirâc, Medine 2010, II, 123.

47 "*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için, sana da Kur'anî indirdik.*" (Nahl, 16/44). Hz. Peygamber'in beyan görevi hk. bk. Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 64-71.

rın nasıl kılınacağı konusunda örnek alınması emredilen⁴⁸ *sünnet* yoluyla gelmiş ve sünnet, cuma namazının öğle vaktinde ve iki rekât olarak kılınacağını, öncesinde hutbe irad edileceğini açıklamıştır.⁴⁹ Buna karşılık cuma ayetinin mücmelini beyan eden *sünnet*, detayları aşağıda geleceği üzere, yine aynı görev kapsamında umumî mükellefiyet hükmünü de *tahsis* etmiş, yani ayetin kapsamını daraltmış ve sadece belli şartları taşıyanların cuma ile mükellef olduklarını beyanlarına eklemiştir.

Buna göre *müslüman, âkıl-baliğ ve hür olup, hastalığı veya geçerli başka bir mazereti bulunmayan, ayrıca cuma kılınan yerde mukim olan erkekler* cuma namazıyla mükelleftir.⁵⁰ Bu hususta mezhepler arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Bu durumda cuma mükellefiyeti için gerekli şartları taşımayan kimseler de bu namazdan muaf olmaktadır.

B- CUMA NAMAZINDAN MUAF OLANLAR

Diğer namazlardan farklı olarak, cuma namazının farz olmasının (vücûb) şartlarında, *güçlüğü kaldırma* (ref'u'l-harec) prensibinin⁵¹ sonucu bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Binâenaleyh ilke olarak *cemaate katılmasında güçlük bulunanlar bu namazdan muaf tutulmuşlardır*.⁵² Zira diğer namazlar -cemaatle veya cemaatsiz- her ortamda kılınabilirken, cuma namazı haftanın belli bir günü ve saatinde⁵³ ve esasen şehrin tek bir yerinde toplanarak kılınmakta, üstelik bir de bu namazda hutbe bulunmaktadır. Bu sebeple toplumun bazı kesimleri, cumaya katılmakta zorluk (meşakkat) ile karşılaşacaktır. Üstelik geçmiş dönemlerdeki yol ve ulaşım şartları dikkate alındığında, camiye uzak yerlerden katılma zorluğunun daha büyük boyutlarda olacağı aşîkârdır. Bu yüzden bazı mükellefler, birtakım özürler sebebiyle cuma namazına katılma sorumluluğundan muaf tutulmuşlardır.

Ancak buradaki muafiyet, zaman zaman yanlış anlaşılıp iddia edildiği gibi cuma namazına katılabilenlere namazın yasaklanması⁵⁴ olmayıp, katılmamaları halinde herhangi bir sorumluluğun (vebal/günah) bulunmaması anlamına gelmektedir.⁵⁵ Nitekim bu konuda, Serahsî'nin (483/1090), bazı kimselerin cuma görevinden muaf tutulmalarının cuma namazından engellenme amacıyla değil, zorluk ve zararı kaldırma illetiyle ilgili olduğunu, bu durumlara tahammül edebilenlerin diğerleriyle birlikte cumaya katılma yolunun açık olduğunu belirtmesi⁵⁶

48 Buhârî, "Ezan", 18; "Edeb", 27.

49 Bk. Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 264 vd.

50 Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, II, 22, 23. İbn Rüşd sağlıklı ve erkek olmanın *ittifak*, yolculuk ve hürriyetin *ihtilaf* edilen şart olduğunu belirtir. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 157.

51 Bk. Bakara, 2/185, 286; Meryem, 97; Kamer, 17; Mecelle, md.17, 18, 19, 21.

52 Bk. Döndüren, "Cuma Namazı", s.150.

53 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 27.

54 Örnek iddia için bk. Sabri Hizmetli, *Cuma Namazı Kadınlara da Farzdır*, Ank. 1996.

55 Krş. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Nşr., İstanbul 1979, VII, 4982.

56 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 22

mânidardır. Benzer bir yaklaşımla Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1942), cuma namazıyla ilgili şartların cumanın *sihhatinin değil, vücubunun şartları* olduğuna vurgu yapması da dikkat çekicidir.⁵⁷ Esasen İslam âlimleri de kendisine farz olmadığı halde cumayı kılan kimselerin o günkü öğle namazı görevini yerine getirmiş olacaklarını *ittifakla* kabul etmişlerdir.⁵⁸

Cuma namazına katılmayı engelleyen veya zorlaştıran mazeretler, bunların ortadan kalkmasının umulup umulmadığına göre *devamlı* veya *geçici* olabilmektedir. Bu sebeple cuma namazından muaf olanları, *daimî muafiyeti olanlar* ve *geçici muafiyeti olanlar* diye ikiye ayırmak uygun olacaktır:

1- DÂİMÎ MUAFİYETİ OLANLAR

Cuma namazından dâimî muafiyeti olanlar; başta kadınlar olmak üzere, çocuklar, dâimî hastalığı ve bedensel engeli olanlar ile müebbet hapse mahkûm olanlar ve cuma kılınmayan yerleşim yerlerinde daimî ikameti olanlardır.

a) KADINLAR

İbnü'l-Münzir'in (309/921) tespitine göre, görüşlerine vakıf olunan bütün ilim ehli (fukahâ), kadınların cuma namazından muaf oldukları, ancak bu namazı kılmaları halinde vaktin farzını eda konusunda görevlerini yapmış olup öğle namazını kılmaları gerekmediği hususunda *icmâ* etmiştir.⁵⁹ Yani fukahaya göre, kadınlara cuma namazı farz değilse de, onların cuma namazı kılmaları yasak da değildir.⁶⁰

Bu hükmün başlıca delilleri Kitâb, sünnet, eser, istihsan ve akıl delilinden meydana gelmektedir.

1) Kitâb

Yukarıda geçtiği üzere, cuma namazıyla ilgili ayet umûmî nitelikli olduğu için, ayetin zahirinden kadınların ilgili hükmün kapsamına dâhil olduğu görülmektedir.⁶¹ Bununla birlikte ayetin bağlamından, bazı kimselerin cuma namazından sorumlu olmadığı, kadınların da bu muafiyet kapsamında olduğu anlaşılmaktadır.

57 Elmalılı, *Kur'an Dili*, VII, 4982.

58 İbn Kudâme, *Muğni*, II, 219.

59 İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf*, II, 83. Günümüzde kadınların üzerine cuma namazının farz olduğunu savunanlar vardır. Örnekle iddialar ve cevapları hk. bk. Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular I*, İst. 2009, s.90-91.

60 Hanefilere göre kadınların cuma kılmaları caiz, fakat öğleyi evlerinde kılmaları efdal; diğer mezheplere göre ise yaşlı kadınların cuma kılmaları caiz, genç kadınların kılmaları mekruhtur. (Akyüz, *İbadetler İlmihali*, II, 158.) İbn Kudâme Hanbeli görüşü olarak yaşlı ve genç kadınlar için caiz olduğunu belirtir. (İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 253).

61 Tahtâvî, Ahmed, *Hâşiyeye alâ Merâkî'l-felâh*, Dersaâdet, İst. 1327, s.274. Ayetin zahirinde erkeklere hitap edilmekle birlikte, bu hitabın kadınları zorunlu olarak kapsayıp kapsamayacağı usul âlimleri arasında tartışmalıdır. Bazı usulcülere göre kadınların erkek hitabına girdiği kesin olmayıp, getirilen hükmün anlamı ve mahiyeti ile toplumsal statü ve buna bağlı olarak haklar ve sorumluluklar dengesinden kaynaklanan farklar gibi dil dışı karineler, onların hitaba dâhil olup olmadığına etkilidir. Bk. H. Yunus Apaydın, "Namaz ve Oruç", *İlmihal (İman ve İbadetler)*, TDV, İst. 1998, I, 290-291.

Şöyle ki:

a) İbn Hazm (456/1064) ile Mâlikîlerden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye (543/1148) göre cuma namazıyla ilgili ayet, camide cemaatle namaz kılmaya çağırılmaktadır. O halde ayet hâl karinesiyle, cemaate katılma sorumluluğu olanlara hitap etmektedir. Kadınların camideki cemaate kılma yükümlülüğü bulunmadığına⁶² göre, cuma cemaatinden de sorumlu olmadığı, böylece ayetin hitabına dâhil olmadığı anlaşılmaktadır.⁶³

b) Yine İbnü'l-Arabî'ye göre ilgili ayetin devamında (siyâk), ezan duyulduğunda cumaya gitmeleri istenen kimselerden aynı zamanda alış-verişi bırakmaları da istenmektedir. Binaenaleyh cuma sorumluluğunun alış-verişle ilgili kimseler hakkında geçerli olduğu görülmektedir.⁶⁴ O dönemde kadınlar genellikle alış-verişle uğraşmadıklarına göre, ayet *işâreti* yoluyla kadınlara cuma sorumluluğu yüklenmediğine delâlet etmektedir.⁶⁵ Bu durumda fıkıh usulünde kabul edilen kural uyarınca ayetin devamındaki daraltıcı kayıt (siyak), baştaki umumî ifadeyi tahsis etmiş olmaktadır.

Bu değerlendirmelere göre zâhiren umumî nitelikli olan ayet, *hâl karinesi* ve *işâreti* yoluyla tahsise uğramış ve kadınlar cuma sorumluluğundan muaf tutulmuşlardır. Nitekim aşağıda gelecek olan kavli ve fiilî sünnet de bu tahsisi teyit edici mahiyette varit olmuştur.

2) Sünnet

Öncelikle belirtelim ki, Hz. Peygamber'in uygulamasında kadınların mescitte namaz kılmaya teşvik edildiği malumdur. Buna göre vahiy döneminde mescide yakın olan kadınlar vakit namazlarını mescitte kılmaya,⁶⁶ diğerleri ise imkân ölçüsünde evlerinde cemaat yapmaya çalışmışlardır.⁶⁷ Yine Hz. Peygamber'in teşvikleriyle kadınların cuma⁶⁸ ve bayram namazlarına⁶⁹ katıldıkları bilinmektedir. Bununla bir-

62 Fıkıh mezhepleri cami cemaatine katılma sorumluluğunu ilke olarak erkekte görmek; ancak Hanefî ve Mâlikîler erkeğin beş vakit farz namazları cemaatle kılmalarını müekked sünnet, Şâfiîler bir yerde ikâmet edenler için *farz-ı kifâye*, Hanbelîler ise *farz-ı ayrı* kabul etmektedir. Kadınlara gelince, Hanefîler onların namazları evlerinde kılmalarını efdal kabul etmekte iken, diğer mezhepler fitne endişesinden dolayı genç kadınların cemaate katılmasını mekruh, yaşlı kadınların katılmasını ise caiz/mübah görmektedir. (Akyüz, *İbadetler İlmihali*, II, 158.)

63 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 104, 259; İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Ali M. Becâvî, Dâru'l-Fıkr, y.y., 1972, IV, 1807.

64 Bu bakış açısından hareket eden İbnü'l-Arabî'ye göre alış-veriş yetkileri olmadığı için köleler ve çocuklar cuma namadıyla mükellef değildir. Bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, IV, 1807.

65 Dalgın, *Tartışmalı Dini Konular I*, s.94.

66 Örnek olarak bk. Buhârî, "Mevâkîf", 26; Müslim, "Salât", 30; "Mesâcid", 40; "Zekât", 14.

67 Ebû Dâvûd, "Salât", 62.

68 İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den naklettiği "*Cuma'ya gelen erkek ve kadınlar gusletsin*" rivayeti (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 267) vahiy döneminde kadınların da cuma namazına geldiklerini açıkça göstermektedir. Hasan el-Basrî'nin nakline göre "*Kadınlar Rasûlullah ile birlikte cuma kılarlar, onlara sadece koku sürünmeden namaza çıkın denirdi.*" (İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409H, I, 446). Mücahid'in nakline göre de erkek ve kadın grupları uzaktan Hz. Peygamber'le cuma kılmaya gelir ancak evlerine ertesi gün dönebilirlerdi. (İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, I, 441).

69 Müslim, "Salatü'l-ıdeyn", 1; Ebû Dâvûd, "Salât", 249.

likte Hz. Peygamber, kadınların cemaate devam etmesi hususunda eşlerinden izinli gelmelerine önem vererek,⁷⁰ ayrıca namaz esnasında bebek ağlaması duyduğunda vakit namazlarını kısa tutarak,⁷¹ onların evleriyle bağlarının canlı kalmasına özen göstermiştir. Açıkçası hayatın gerçeklerinden hareket eden Hz. Peygamber, kadınların bir yandan toplumsal faaliyetlerden mahrum olmamalarına, diğer yandan aile yuvasından uzak kalmamalarına önem vermiştir. İşte kadının cuma namazına katılması söz konusu olduğunda, aynı hassasiyet kadınlara muafiyet getirme yönünde tezahür etmiştir. Zira cumaya katılımın zorunlu olması halinde, sadece mescide yakın olan kadınların değil, mescide uzak yerlerde yaşayan kadınların da cemaate katılması gerekeceği, bu durumda onlar için mescide gitme ve gelmenin zaman almasına ek olarak, bu namazda hutbe de bulunduğundan diğer vakit namazlarından daha fazla zaman alacağı düşünüldüğünde, –o zamanın şartlarında oluşacak yol yorgunluğu bir yana- cuma namazı için geçen toplam sürenin, evin yakınındaki bir mescide gitmekten daha fazla olacağı açıktır. Bu itibarla Hz. Peygamber’in kadınları, cuma namazıyla mükellef tutmayıp, teşvikle yetinmesi, onun rahmet için gönderilme amacıyla⁷² bütünüyle örtüşen bir durum olacaktı. Nitekim gelen hüküm de böyle olmuş ve Medîne’ye *iki mil* (3,696km) uzaklıktaki *Kuba*’da yaşayan erkeklerle cumaya katılma zorunluluğu getiren,⁷³ hatta cumaya katılmayanların evlerini yakma tehdidinde bulunan⁷⁴ Hz. Peygamber, kadınları diğer mazeretliler grubuna katarak, cuma sorumluluğundan muaf tutmuştur.

Bu konudaki rivayetler şöyledir:

a) Ebû Mûsâ el-Eş’arî Hz. Peygamber’in “*Cumayı cemaatle kılmak, şu dört sınıf dışındaki her müslümana Allah’ın hakkı olarak vazifedir. (Bunlar:) Başkasının mülkü olan köle, kadın, çocuk ya da hastadır*” buyurduğunu rivayet etmiştir. Sahabeden Târik b. Şihâb vasıtasıyla gelen bu rivayet Buhârî ve Müslim’in şartlarını taşıyan sahih bir rivayettir.⁷⁵

b) Ebû Dâvûd’un tahririne göre de Târik b. Şihâb aynı ifadeleri Hz. Peygamber’den doğrudan rivayet etmiştir.⁷⁶

Ancak Târik b. Şihâb’ın Hz. Peygamber’i görmüş olmasına rağmen ondan hadis işitmediği gerekçesiyle, bu hadisin *mürsel*⁷⁷ olduğu savunulmuşsa da sahabenin mürsellersi cumhura göre delil olduğu;⁷⁸ üstelik sahabenin ileri gelenlerinden

70 Müslim, “Salât” 30.

71 Buhârî, “Ezân”, 65; Müslim, “Salât” 37.

72 Enbiyâ, 21/107.

73 Tirmizî, “Ebvâbu’l-Cumâ”, 8, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1975.

74 Müslim, “Mesâcid”, 42.

75 Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, thk. M. Abdülkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 425.

76 Ebû Dâvûd, “Salât”, 217; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 246.

77 **Mürsel**: Hz. Peygamber’den hadisi rivayet eden sahâbi ravi(ler)nin düştüğü ve çoğunlukla tabiunun rivayet ettiği hadistir. Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, Ank. 1985, s. 291-297.

78 Aynı, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Ebu’l-Münzir Hâlid el-Misrî, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd 1999, IV, 387.

rivayet eden⁷⁹ Târik b. Şihâb'ın –bir önceki rivayette görüldüğü üzere- aslında bu rivayeti Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye dayanarak yaptığı, dolayısıyla söz konusu rivayetin *mevsul* hale geldiği;⁸⁰ ayrıca bu rivayet konu bağlamında gelen birçok rivayetle desteklenerek kuvvet kazandığı için delil olabileceği anlaşılmaktadır.⁸¹

Diğer taraftan Târik b. Şihâb'ın Hz. Peygamber'den başka rivayetlerinin de bulunduğ⁸² dikkate alındığında onunla cuma namazını kılmış olması kuvvetle muhtemeldir ve bu tecrübesinden cuma muafiyetlerini öğrenmesi hiç de zor değildir.

c) Câbir b. Abdullâh'ın rivayetine göre Hz. Peygamber “*Allahâ ve ahiret gününe inanan –hasta, yolcu, kadın, çocuk ve köle hariç- herkese cuma namazı farzdır*” buyurmuştur.⁸³

d) Ebû Hüreyre'nin nakline göre Hz. Peygamber “*Allahâ ve ahiret gününe inanan –köle, kadın ve çocuk hariç- herkese cuma namazı gerekir. Eğlence ve ticarete dal(ıp (cumayı terk ed)eni Allah da terk eder. Allah hiçbir şeye muhtaç değil (ganî)dir ve övgüye hakkıyla layık (hamîd)dir*” buyurmuştur.⁸⁴

e) Ebû Hüreyre'den gelen diğer bir rivayette Hz. Peygamber “*Beş grup üzerine cuma yoktur. (Bunlar:) Kadın, yolcu, köle, çocuk ve köylü (ehl-i badiye)dir*” buyurmuştur.⁸⁵

f) Ebu'd-Derdâ'nın rivayetine göre de Hz. Peygamber “*Cuma kadın, çocuk, hasta, köle ve yolcu dışındakilere vaciptir*” buyurmuştur.⁸⁶

g) Temîm ed-Dârî'nin rivayetinde Hz. Peygamber “*Cuma çocuk, köle, yolcu kadın ve hasta dışındakilere vaciptir*” buyurmuştur.⁸⁷

h) Ebû Katâde'den gelen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber “*Kadınlara cihat, cuma ve cenaze takip etme sorumluluğu yoktur*” buyurmuştur.⁸⁸

i) Ümmü Atiyye de buna yakın bir şekilde “*(Biz Kadınlar) cenaze takip etmekten men olunduk ve cumadan da sorumlu değiliz*” demiştir.⁸⁹

Görüldüğü üzere Ümmü Atiyye konu ile ilgili hükmü “*Cumadan sorumlu değiliz*” sözleriyle açıklamıştır. Hadis usulüne göre sahabelerden gelen bu gibi ifadeler

79 Detay için bk. Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, IV, 386.

80 San'ânî, Muhammed b. İsmâil, *Sübülü's-selâm*, Dâru'l-Hadis, y.y., ts., I, 416.

Mevsul: Senedi Hz. Peygambere kadar ulaşan hadis rivayetidir. Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 225.

81 Zeylâ'i, *Nasbu'r-râye*, II, 199.

82 Azîm Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, III, 279.

83 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 261; Dâraikutnî, *es-Sünen*, II, 305. Ravilerden **İbn Lehia** ve **Muaz b. Muhammed el-Ensârî**'nin zayıflığı sebebiyle hadis zayıftır. Zeylâ'i, *Nasbu'r-râye*, II, 199.

84 Taberânî, *el-Evsat*, VII, 354.

85 San'ânî, *Sübülü's-selâm*, I, 416.

86 Heysemî, Ebu'l-Hasen, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, thk. Hüsamüddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, el-Kahire 1994, II, 170 (Taberânî, *el-Kebîr*'den alıntı ise de biz bu rivayeti ilgili kitapta bulamadık.)

87 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1983, II, 51; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 261.

88 Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, II, 170 (Taberânî, *es-Sağîr*'den; Ravilerin bazıları meçhuldür.)

89 Ebû Dâvûd, “Salât”, 249; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 270.

Hız. Peygamber'e nispetle söylenmekte, bu sebeple *merfû hadis* olarak kabul edilmektedir.⁹⁰

j) Hasan-ı Basrî'nin nakline göre Hız. Peygamber "Kadınlar erkeklerin yükümlü olduklarıyla yükümlüdür; ancak cuma (namazı), cenaze ve fiili savaş (cihat) hariçtir" buyurmuştur.⁹¹

Burada belirtelim ki, tabiûnun ileri gelenlerinden biri olan Hasan-ı Basrî'nin bu rivayeti *mürsel* hadistir. Ancak onun mürsellersi hadis ve mezhep imamları tarafından genellikle kabul görmektedir.⁹² Zira Hasan-ı Basrî'nin iki veya daha fazla sahabiden işitmedikçe "Hız. Peygamber şöyle dedi" şeklinde ifade kullanmadığı bilinmektedir.⁹³ Bu durumda onun bu rivayeti birçok sahabinin isimsiz rivayeti demek oluyor. Üstelik onun rivayetinin Ebû Katâde'nin rivayetiyle örtüşmesine ek olarak o, 120 kadar sahabî ile görüşmüştür.⁹⁴ Dolayısıyla o görüştüğü sahabiler vasıtasıyla cuma muafiyetleriyle ilgili sünneti doğru bir şekilde tespit edebilecek bir konumdadır.

k) Esmâ bt. Ebî Bekir'den gelen rivayete göre de Hız. Peygamber: "Kadınlara ezan, kâmet, cuma ve cemaat (sorumluluğu) yoktur" buyurmuştur.⁹⁵

l) Ebû Hanîfe'nin Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den nakline göre Hız. Peygamber: "Dört grup vardır ki onlara cuma yoktur. (Bunlar:) Kadın, köle, yolcu ve hastadır" buyurmuştur.⁹⁶

m) İmam Şâfiî de, Muhammed el-Kurazî'nin Benî Vâil kabilesinden bir sahabî vasıtasıyla aldığını belirttiği bir rivayette Hız. Peygamber'in "Cuma kadın, çocuk ve köle dışındaki bütün müslümanlara vaciptir" buyurduğunu nakleder.⁹⁷

n) Beyhakî İbn Zübeyr'in bir mevlâsı yoluyla Hız. Peygamber'in "Şu dört sınıfta dışında cuma her ihtilam olana vaciptir. (Bunlar:) çocuk, köle, kadın ve hastadır" buyurduğunu rivayet etmiştir.⁹⁸

Hadis tekniği bakımından bazıları zayıf olmakla birlikte, birbirlerini destekleyen bu rivayetler topluca gösteriyor ki, Hız. Peygamber'in kadınların muafiyeti yönündeki fiilî sünneti, kavli sünneti vasıtasıyla teyit edilmiştir. Şâtıbî'ye (790/1388) göre kavli sünnet ile fiilî sünnet bir arada bulunduğu, bunlar birbirini destekler ve mükelleflerin tâbi olması konusunda açık seçik bir yol olur.⁹⁹

90 Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 217-219.

Merfû: Hız. Peygamber'e isnad edilen söz, fiil ve takrirlerdir. A.y.

91 Abdürrezzak, *Musannef*, V, 298. (Ravi Abdülkuddûs'un zayıf olduğu belirtilmiştir.)

92 Ahmet Yücel, "Hasan-ı Basrî (Hadis İlmindeki Yeri)", *DİA.*, İst. 1997, XVI, 303.

93 Detaylar hk. bk. Yücel, "Hasan-ı Basrî (Hadis İlmindeki Yeri)", *DİA.*, XVI, 303.

94 Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî", *DİA.*, İst. 1997, XVI, (291-293), 291.

95 Cessâs, *Şerhu Muhtasarî't-Tahâvî*, II, 142; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 32.

96 Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 526.

97 Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, I, 218.

98 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 446; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 261.

99 Şâtıbî, Ebû İshâk, *el-Muvâfakât fî Usûliş-şer'i'a*, nşr: Abdullah Dıraz, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, yy., 1975, III, 11.

3) Sahabe Söz ve Uygulaması (Eser)

Gerek vahiy döneminde (Medine Devri) gerekse daha sonraki dönemde, sahabenin Afrika, Ortadoğu ve Anadolu ile İran ve Hazar bölgesine, hatta Hindistan ve Çin'e kadar yayıldıkları, bu beldelerden bazılarında Valilik, Beytülmal sorumluluğu, öğreticilik vb. görevler üstlendikleri bilinmektedir.¹⁰⁰ Üstelik sahabilerin -Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Yemen'e vali olarak giderken Hz. Peygamber'e açıkladığı gibi-, Kur'an ve sünnet hükümlerinin bulunduğu konularda bu iki kaynağın dışına çıkmadıklarımaldır.¹⁰¹

İşte dünyanın dört bir yanına dağılan sahabeden, kadınları cumaya katılmaya zorladıklarına dair her hangi bir rivayet gelmemiş, aksine İbn Mes'ud gibi bazı sahabilerin kadınları evlerinde öğle namazı kılmaya teşvik ettiği yönünde haberler gelmiştir. İşte bu durum sahabe nezdinde kadınların cuma namazı sorumluluğu bulunmadığını gösterir. Konu etrafında gelen bazı rivayetler şöyledir:

a) Abdullah b. Mađân'ın ninesinin ifadesine göre **İbn Mes'ud** kendilerine “*İmamla birlikte cumayı kıldığımızda onun namazını kılın, evlerinizde kıldığımızda ise dört rekât olarak (öğleyi) kılın*” demiştir.¹⁰²

b) Yine Ebû Amr eş-Şeybânî, **İbn Mes'ud**'u cuma günü kadınları mescitten çıkarırken gördüğünü ifade etmiştir.¹⁰³

Görüldüğü üzere her iki rivayet de İbn Mes'ud'a göre kadınların cuma namazından sorumlu olmadığına delalet etmektedir. Zira ona göre cuma kadınlara farz olsaydı, onların cuma kılmayıp öğle namazı kılacaklarını söylemez, üstelik o Hz. Peygamber'in cuma namazına gelmeyenlerin evlerini yakmayla tehdit ettiğine dair sözünü¹⁰⁴ rivayet eden ve Hz. Peygamber'in zamanında Mescid-i Nebevî'de kadınların cuma namazlarına katıldıklarına şahit olan¹⁰⁵ ve toplumsal boyutlu olaylarda fitne ve kargaşanın çıkmasından son derece çekinen bir şahsiyet olarak,¹⁰⁶ kadınları mescitten uzaklaştırmazdı.

100 Detay için bk. Efendioğlu, Mehmet, “Sahâbe”, *DİA.*, İst. 2008, XXXV, (491-500), 493-494.

101 Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 11.

102 Bk. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, I, 446; Abdürrezzak, *Musannef*, III, 191.

103 Taberânî, *el-Kebîr*, IX, 295; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 265. (Hadisin ravileri sikadır.) İbn Ömer'in de aynı şekilde kadınları uzaklaştırdığı nakledilir. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 157.

104 Müslim, “Mesacid”, 42.

105 Hz. Peygamber döneminde kadınların cumaya katıldıkları yukarıda geçmişti. Sadece Hz. Peygamber cuma namazını kılacağı zaman mescitten sadece hayırlı kadınları çıkarmış, diğer kadınların namaz kılmasına izin vermiştir. (Hafız Ömer Sıtkı, *Cumâ Fashl*, İstiklal Mat., Eskişehir 1339/1341, s.14.) **İbn Mes'ud** da devamlı Hz. Peygamber'in yanında bulunduğundan (Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah b. Mes'ud”, *DİA.*, Ank. 1988, I, 114-117, s. 115) tabii olarak kadınların cumaya katıldıkları bilgisine sahip olacaktır.

106 Mesela; **Abdullah b. Mes'ud**, Kufede iken Hz. Osman tarafından Medine'ye çağrılmış, fakat halifenin Ebû Zerr'i Rebeze'ye mecburi ikamete göndermesi ve resmî Mushaf'a muhalif olur endişesiyle bazı şahısların elinde bulunan Mushaf'ların yakılmasını emretmesi gibi sebeplerle halifeye kurgun olduğu, hatta Küfeliler onu koruyacaklarını vaad ederek ayrılmamasını istedikleri halde, ortaya çıkacak fitnelerin kendisi yüzünden başlamasını arzu etmediğini belirterek görevine son veren Hz. Osman'ın emrine uymuş ve Medine'ye dönmüştür. (Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ud”, *DİA.*, I, 115). Yine seferilik konusunda dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılmanın vacip olduğunu düşünmesine rağmen, itibarı olan bir sahabinin halifeye itaatsizliğinin doğuracağı fitneden korkarak Hz. Osman hilafeti zamanında hac mevsiminde Minâda namazları dört rekât kılınca, o da halifeye uyararak evinde dört rekât olarak kılınmış ve tavrının sebebini soranlara “*Muhalefet etmek şerdir*” karşılığını vermiştir. (Detaylar için bk. Şahin, Osman, *İslam Hukukunda Seferlilik ve Hükümleri*, Samsun 2009, s. 232, vd).

Diğer taraftan İbn Mes'ud, cumayı mescitte kılmayı tercih eden kadınların nasıl namaz kılacaklarını tarif ettiğine göre, onun kadınları mescitten tamamen uzak tutmaya çalışmadığı da ortadadır. Ebû Amr eş-Şeybânî'den gelen bir rivayete bakılırsa ilk etapta İbn Mes'ud'un bunu kadınların evlerinde kıldıkları namazın daha efdal olduğu kanaatiyle¹⁰⁷ yaptığı anlaşılakta ise de, yukarıdaki rivayette onun kadınları vakit namazlarında değil sadece cuma namazlarında mescitten çıkarışı dikkate alındığında, bunun cumaya özel bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce cuma namazı tek bir mescitte kılındığından, büyük bir nüfusa sahip olan Kûfe¹⁰⁸ gibi bir yerde izdiham yaşanacağı ve başta kadınlar olmak üzere bütün cemaat zor durumda kalacağı için, İbn Mes'ud bu şekilde davranmış olmalıdır. Zira böyle bir durumda en uygun çözüm cuma sorumluluğu olmayanların mescitten çıkarılması olacaktır. Kadınların cuma sorumluluğu taşımamaları yanında evlerinde kıldıkları namazlar daha efdal olduğuna göre, İbn Mes'ud'un onları çıkarması tabii görünmektedir.

Burada şunu da dikkatten kaçırmamak gerekir; şayet kadınlara cuma namazı farz olsaydı, Kufe'de yaşayan *bin beşyüz civarındaki sahabeden*¹⁰⁹ onun bu tavrına karşı bir şekilde tepki gelir ve cuma namazı önemli bir ibadet olduğundan bu da rivayetlere konu olurdu. Oysa bu sahabelerin ona tepki verdiklerine dair her hangi bir rivayet gelmediğine göre, onların da aynı görüşü paylaştıkları anlaşılmaktadır.

c) Hz. Peygamber'in eşi **Safiyye bt. Huyey'**in cuma namazını cemaatle kıldığı rivayet edilmesi¹¹⁰ de cuma namazının kadınlara farz olmadığına sahabelerin gelen diğer bir delilidir. Çünkü kadınlara cuma farz olsaydı, tabii olarak *bütün* kadınların cemaate gitmeleri gerekeceği için, *bazı* kadınların cuma kılmaları dikkat çekmez ve rivayetlere konu olmazdı.¹¹¹

d) Sahabeden kadının cuma mükellefiyeti konusunda bunlar dışında herhangi bir rivayete ulaşamadıysak da bu rivayetlerin yeterli olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte, kadının cuma namazından sorumlu olmadığına ittifak eden mezhep kurucusu müçtehitlerin, sahabeyle sıkı ilmî ilişki içinde oldukları ve hüküm tespitinde onların genel kanaat ve uygulanmasını göz önünde bulundurdıkları¹¹² gerçeğinden hareketle sahabenin genel kanaat ve tavrının mezhep imamı yoluyla bize yansıdığını düşünmekteyiz. Nitekim amelî konularda fetva ve hüküm veren

107 Ebû Dâvûd, "Salât", 54; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 157.

108 İbn Mes'ud ilk kurulduğu zaman öğretici olarak Kufe'ye gönderilmiş; uzun süre orada yaşamış ve fikhî görüşlerini orada uygulamıştır. (Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ud", *DİA.*, I, 115) Kufe kurulduğu sırada ilk yerleştirilen kabileler arasında Süleym, Sakif, Hemdân, Becile, Tağlib, Esed, Neha', Kinde, Ezd, Müzeyne, Temim, Esed, Âmir, Cedile ve Cüheyne kabilelerinin yer aldığı, ayrıca Yemen kabilelerinin 12.000, Kuzey Arapları'nın 8000, Deylemliler'in 4000 kişi kadar olduğu kaydedilir. Daha sonra Emevîler döneminde Kufe'nin nüfusunun 300-350 bine kadar yükseldiği anlaşılmaktadır. (Detay için bk. Casim Avcı, "Kûfe", *DİA.*, İst. 2002, XXVI, 339-342, s. 339-340).

109 Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA.*, XXXV, 494.

110 Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, VIII, 491; Abdürrezzak, *el-Musannef*, V, 298.

111 Dalgın, *Tartışmalı Dinî Konular I*, s. 93.

112 Sahabe kavlinin kaynaklığı hk. bk. Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 173-175.

fıkıh mezhepleri, her ne kadar Hicrî II. asırda ortaya çıkmış ise de İslam'ın köprüsü olan ve dört bir yana dağılan sahabeye, dolayısıyla onların yaygın olarak yaşayıp, yaşatmaya çalıştığı ana İslamî bilgilere hiç de uzak değildir. Zira sahabe devri neredeyse Hicrî I. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Bunu net bir şekilde anlamak için mezheplerin teşekkül ettiği bölgelerde en son vefat eden bazı sahabileri zikretmek yeterli olacaktır. Gelen bilgilere bakıldığında Mekke'de **Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile** (99/717), Medine'de **Mahmûd b. Rebî'** (99/717), Basra'da **Enes b. Mâlik** (93/711), Dımaşk'ta **Abdullah b. Büsr el-Mâzinî** (88/707), Kûfe'de **Abdullah b. Ebû Evfâ** (86/705), Mısır'da **Abdullah b. Hâris b. Cez ez-Zebîdî** (86/705) ve Taîf'te **Abdullah b. Abbas** (68/687) en son vefat eden sahabilerdir.¹¹³ Görüldüğü üzere bu sahabiler bu bölgelerde uzun bir hayat sürmüşlerdir. Binaenaleyh sahabenin uygulamasını fikhî hükümlerin tespitinde dikkate alan mezhep imamlarının¹¹⁴ cuma hükümleri gibi önemli konularda¹¹⁵ onlardan etkilenmeleri kaçınılmaz olacaktır.

e) Buraya kadar anlatılanlara ek olarak daha özel şahsiyetler de sahabenin görüşünü tespitinde bize yardımcı olabilecektir. Bu konuda yukarıda geçtiği üzere sahabenin birçoğuyla uzun zaman geçiren **Hasan-ı Basrî** (110/728) başta olmak üzere; 200 kadar sahabiden hadis dinleyen ve bunlar arasında Hz. Aişe ve İbn Abbas ile uzun zaman geçirip onların fıkını da öğrenen¹¹⁶ **Atâ b. Ebî Rebâh'** (114/732);¹¹⁷ Ensardan 120 sahâbî ile görüşüp onların çoğundan hadis öğrenen¹¹⁸ **İbn Ebî Leylâ'yı** (83/702);¹¹⁹ küçüklüğünde de olsa bazı sahabilere yetişen,¹²⁰ İbn Mes'ud'un ilmini Alkame b. Kays, İbrâhîm en-Nehâî ve Hammâd b. Ebî Süleyman gibi ilmî ve ahlakî bakımdan mümtaz şahsiyetler yoluyla alan,¹²¹ namaz, oruç gibi yaygın olarak yaşanan amellerle ilgili ahad rivayetlerini değerlendirmede "*umûmu belvâ*"yı ilke edinen¹²² **Ebü Hanîfe'yı** (150/767), son olarak Hz. Peygamber'in sünnetinin merkezi olan Medine'de Hicrî 93 (712)'de doğup burada uzun bir ömür geçiren,¹²³ kendine gelen ahad rivayetleri "*Medine'nin amelîne uygunluk*" ilkesiyle değerlendiren,¹²⁴ üstelik Hz. Peygamber'in sünnetine son derece bağlılığıyla şöhret

113 Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA.*, XXXV, 494.

114 Mezheplerin fikri alt yapılarında sahabenin etkisi hk. bk. Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yay., İst. 2001, s.169vd.

115 Asıl metindeki "önemli konular" kaydı, sahabe arasında ihtilafa konu olan detay konularda müçtehit imamların da ihtilaf edebileceğine binaendir.

116 Cerrahoğlu, "Atâ b. Ebû Rebâh", *DİA.*, İst. 1991, IV, 35-36.

117 **Atâ b. Ebî Rebâh'**in görüşü için bk. Abdürrezzak, *el-Musannef*, III, 172.

118 Hocaları arasında Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Sehl b. Huneyf, Enes b. Mâlik, Berâ b. Âzib, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Bilâl-i Habeşî, Ebû Zer el-Gıfârî, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Ebû'd-Derdâ gibi sahâbiler vardır. (Abdullah Aydınlı, "İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman", *DİA.*, İst. 1999, XIX, 435-436).

119 **İbn Ebû Leylâ'nın** görüşü için bk. Tüsi, *Tehzîbu'l-ahkâm*, thk. Hasen el-Musevî, Dâru'l-Kütüb'il-İslamiyye, Tahran, ts., III, 22. Hayatı için bk. Aydınlı, "İbn Ebû Leylâ", *DİA.*, XIX, 435-436.

120 Onun zamanında sahâbilerden Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ebû Evfâ, Sehl b. Sa'd ve Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin hayatta olduğunda görüş birliği vardır. Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA.*, İst. 1994, X, (131-138), 132.

121 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 170.

122 Bk. Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 57.

123 Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes", *DİA.*, İstanbul 2003, XXVII, (506-513), 506.

124 Bk. Koçak vd., *Fıkıh Usûlü*, s. 59. **İmam Mâlik**, bu anlayışı nedeniyle, bütün İslam dünyasında *yirmi rekât* kılınan teravih namazı, daha fazla sevap almak için Medine'de *otuz altı rekât* kılınmakta iken, İslam dünyasına uygunluk amacıyla Medine'deki teravihi *yirmi rekâta* indirme konusunda destek talebinde bulunan zamanın valisine, *otuz altı*

bulan İbn Ömer'in (73/692) ilmini, onun oğlu Sâlim (106/725) ve mevlâsı Nâfi' (169/785) vasıtasıyla en kısa ve güvenilir senet (âli senet)¹²⁵ ile alan **Mâlik b. Enes**'i (179/795)¹²⁶ zikretmek yeterli bir fikir verecektir.

Bütün bu bilgiler dikkate alındığında, kadınların cuma namazından sorumlu olmadığı yönündeki sünnet hükmünün, *sahabenin yaygın uygulaması* (yaşayan sünnet) vasıtasıyla *tevâtür* derecesine ulaştığı kanaati oluşmaktadır.

4- İstihsan (meşakkat ve özel durum)

İslam hukuku toplumsal düzeni sağlamak amacıyla genel ilke ve kurallar koymuş, ancak çok yönlü ve girift olan hayatın gerçeklerini dikkate alarak zaman zaman bunlara uymayan durumlarda istisnâî hükümler getirmeyi de ihmal etmemiştir. Yeni ve istisnâî bir hüküm koyarken dikkate alınan faktörlerin başında “*meşakkat hali*” ile “*mükelleflere ait özel durum ve konumlar*” bulunmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse *yolculuk* ve *hastalık* gibi ibadetleri yerine getirmeyi zorlaştıracak **meşakkat** halleri şâri tarafından dikkate alınarak, birçok kolaylaştırıcı hükümler getirilmiştir.¹²⁷ Zira Yüce Allah “*Allah hiç kimseye gücü yettiğinden fazlasını yüklemez*”¹²⁸ buyurarak teşride kolaylığı ilke edindiğini açıkça belirtmiş,¹²⁹ Mecelle de “*Meşakkat kolaylığı getirir*”¹³⁰ kuralıyla bunu hukuk sistemi içine almıştır. Aynı şekilde **özel durum** ve **konumlar** kapsamında da genele uymayan istisnâî hükümler konulmuştur. Söz gelimi evli ve ahlaklı (muhsan) kadına zina isnat eden şahitler dört kişiye ulaşmamışsa, bunlara iftira (kazf) cezası uygulanırken,¹³¹ özel konumundan dolayı kocaya şahitler sayısınca yemin teklif edilmesi (mül'âne/liân)¹³² şâriin *özel durum ve konumlara* itibar ettiğini gösteren bir örnektir.¹³³ Bir müçtehit de şer'î hüküm tespiti yaparken genel kuralların amaçlarını sağlamadığı özel durumlarda, İslam hukukunun genel amaçları ile adalet ve hakkaniyeti sağlama doğrultusunda o duruma uygun istisnâî hüküm koymaya yönelir ki, teknik anlamda buna *istihsan*, şayet özel hüküm şâri tarafından konulmuşsa, buna da *kaynağı nas olan istihsan* denir.¹³⁴ Konumuz açısından duruma baktığımızda şâriin hem

rekâtın eskiden beri devam ettiği gerekçesiyle iptal edilmesinin uygun olmadığını söylemiştir. (Detay için bk. Mervezi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, *Muhtasarı kıyâmi'l-leyl*, Hadis Akademisi Yay., Pakistan, 1988, s.222) Bu da Medine ameline son derece hassasiyet gösterdiğinin diğer bir delilidir.

125 **Âli isnad**: Ravi sayısının azlığı dolayısıyla hadisin Hz. Peygamber'e yakın olması demektir. Bu tarz rivayet hadis rivayetlerinin en değerlilerinden kabul edilir. Koçyiğit, *Hadis İstihsalı*, s. 30-32.

126 Özel, “Mâlik b. Enes”, *DİA.*, XXVII, 506-513.

127 İstihsanla yapılan hüküm değişikliği için bk. Şahin, “İstihsan”, s. 57-59.

128 Bakara, 2/286.

129 Bessâm, Abdullah, *Tavdihul-ahkâm min Bulûğil-merâm*, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2003, II, 619.

130 Mecelle, md.17

131 Nûr, 24/4.

132 Nûr, 24/6-9.

133 Detay için bk. Şahin, “İstihsan”, s. 61-62.

134 Detay için bk. Ali Bardakoğlu, “İstihsan”, *DİA.*, XXIII, 339-347; Şahin, “İstihsan Yönteminin Akli Gerekçeleri ve Bazı Uygulama Şekilleri İstihsan”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy:4 (2008), VIII, (41-75), 41-57.

cumaya katılmanın *meşakkat* içermesi, hem de kadınların *özel durumları* sebebiyle onları cumadan muaf tuttuğu görülmektedir. Şöyle ki:

a) Buraya kadar sık sık vurguladığımız gibi, bazı kadınlar için cumaya katılmak kolay olsa da, genel olarak düşünüldüğünde, erkeğe nazaran, *nahif* yaratılan¹³⁵ kadınların cumaya katılmaları **meşakkatten** hali olmayacak, üstelik bu meşakkat her zaman ve zeminde varlığını sürdürecektir. Bu durumda kolaylık ilkesini dikkate alan şâriin, kadınlara cumayı farz kılmayıp, kendi tercihlerine bırakarak teşvikle yetinmesi¹³⁶ teşrîde gözetilen bu ilkenin tabii bir sonucu olacaktır.¹³⁷

b) Yine İslam hukukunun genel amaçlarına uymadığı zaman mükelleflerin **özel durumları** dikkate alınarak istisnâî hükümler getirildiğine göre, evliliği ve doğumu teşvik eden¹³⁸ şâriin cuma namazı konusunda kadına muafiyet getirmesi, hem anne ve çocuğun karşılıklı olarak ihtiyaçlarını karşılayacak, hem de bu amacı sağlayıcı tedbir olarak varlık bulacaktır. Zira evliliğin sonucunda kadının eşine karşı sorumluluğu, hamilelik ve doğum sonrası bebek/çocuk bakımı gibi bizatihi zorluk içeren durumlara bir de haftada bir cumaya katılma zorunluluğu yüklenirse, evlilik bekâr bayanın gözünde olduğundan daha fazla büyüyecek ve genç bayanlar aile kurma konusunda isteksiz olabileceklerdir. Bu itibarla cuma namazının kadın için gönüllülük esasına dayandırılması, aile yaşantısına olumlu (hafifleştirici) yönde yansıtacak, böylece kadınlar için aile kurmada ve anne olmada cesaret verici etkenlerden biri olacaktır.¹³⁹

5- Akli Delil

a) İslam dini, toplumsal bir varlık olarak yaratılan insan türünün akıl, ruh ve beden sağlığı içinde yetişmesi için, aile ortamında doğup büyümesine son derece önem vermiştir.¹⁴⁰ Bu bağlamda evlilik dolayısıyla eşine karşı yükümlülüğü¹⁴¹ yanında kadının fitratına çocuk doğurma özelliği verilerek annelik bahşedilmiş, çocuğun fitratına da ruh ve beden sağlığı için uzun süre annesine bağımlı yaşama özelliği verilmiştir.¹⁴² Bu sebeple İslâm hukukunda *hidâne* (hadâne) denilen küçü-

135 Nisa, 4/34.

136 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 218.

137 Nitekim aynı sebeple kadının, hayız halinde tutamadığı oruçları yılda bir yaşadığından *hafif* olduğu için kaza etmesini emretmeyen şâri, daha sık yaşadığından *meşakkat* getirdiği için kılamadığı namazların kazasını muaf tutmuştur. Bk. Müslim, "Hayz", 15.

138 "Evlenin ve çoğalm. Beni kıyamet günü sizin çoğunuzla övünürüm." (Abdürrezzak, *el-Musannef*, VI, 173).

139 İslam dininin aile kurumunu teşviki hk. bk. Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, Ensar Nşr., İst. 2008, s.43vd. Nitekim Cumhuriyet tarihinde evliliğin yaygınlaştırılması ve genç nüfus artışın sağlanması amacıyla zaman zaman hukuka yansıyan teşvik edici tedbirler alındığı malumdur. Bu amaçla, Cumhuriyet'in ilk döneminde çocuk sayısına göre vergi muafiyeti getirilmiş, günümüzde de çocuk sayısına göre maaşa ek ücret ödenmesi sağlanmıştır.

140 Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, s. 43-46.

141 Mevsili, *el-İhtiyâr*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul 1981, I, 82.

142 "Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler"(Bakara, 2/233) buyruğunda Allah Teâlâ çocuğu görüp gözetmeyi önce annelere, daha sonra da babalara tavsiye etmiştir. Bu, çocuğun annesinin gözetmesine olan ihtiyacının, babasınınkinden daha fazla olduğunu gösterir. Çünkü anne ile çocuk arasında bir vasıta yoktur. (Betül Tunç, "Kur'an-ı Kerim'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy: 5 (1998), 195-240, s. 218. Detay için bk. Nurten Çevikoğlu, "İslam'a Göre Çocuk Terbiyesinde Annenin Yeri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, Ensar Nşr., İst.2005, s. 197-213).

gün gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi konusunda öncelik ilke olarak anneye tanınmıştır. Bunun temelinde, onun çocuğuna olan şefkatinin başkalarıyla kıyaslanamayacak bir nitelik taşıması ve fitraten çocuğun bakım ve terbiyesine daha ehil olması yatar.¹⁴³ Bu özellik dolayısıyla toplumun büyük bir kesimini oluşturan anneler¹⁴⁴ çocuğu sebebiyle, çoğunlukla evlerine bağlı kalmaktadırlar.

Burada belirtelim ki, modern bilim¹⁴⁵ ve hukuk¹⁴⁶ çevrelerinin de kabul ettiği anne ile çocuğu arasındaki bu özel durum, onları birbirinden ayıran etmenlerin –bu etmenler geçici olsa bile– mümkünse kaldırılması, değilse azaltılması yönünde çözüm arayışlarına konu olmaktadır. Sözelimi günümüzde mer’i hukukta aynı sebeple, çalışan kadınlara erkeklere gösterilmeyen kolaylıklar sağlanmakta, üstelik bu ayrımcı tavır kadınları dışlama olarak değil “*pozitif ayrımcılık*” olarak görüldüğünden övgüyle karşılansaktadır.¹⁴⁷

İşte cuma namazına katılma görevi de mescitte kısa bir vakit içinde namazı kılıp ayrılmaya göre daha fazla zorluklar içerdiğinden, cuma sorumluluğundan kadınların muaf tutulması İslam hukukunun *kolaylaştırma ilkesinin bir sonucu* olduğu gibi, aynı zamanda *pozitif ayrımcılığa* uygun düşen uygulama olarak görülmelidir. Zira cuma zorunluluğunun kadınlardan kaldırılması, genel anlamda anne ve çocuğunu olumsuz etkilerden koruyacak; bu muafiyet yasak manasına gelmediğinden, çocuğu olmayan veya çocuğunun olumsuz etkilenmeyeceğinden emin olan kadınlar isterlerse cumaya katılarak onun faziletinden yararlanabileceklerdir.

Bu konuda günümüzde yaygınlaşmakta olan kreşlerin çözüm olabileceği akla geliyorsa da, oralarda verilen hizmetin asla annenin yerini doldurmayacağı gerçeği bir yana, bu hizmet bütün mükelleflere ulaşamayacak, üstelik buralarda görev yapanlar genellikle bayanlar olduğu için, bu defa onlar cuma namazından mahrum olacak, dolayısıyla kreş de kesin bir çözüm olamayacaktır.

b) Cuma namazının bir ibadet olması yanında, haftalık toplantı olarak düşünülmesi halinde de kadınların muafiyeti büyük bir olumsuzluk doğurmayacaktır.

143 Detaylar için bk. Bardakoğlu, “Hidâne”, *DİA.*, İst. 1998, XVII, s. 467-471.

144 TÜİK (2013) verilerine göre ülke nüfusunun %39,7’si bir çocuk; %35,51’i iki çocuk; %14,5’i üç çocuk; %5,3’ü dört çocuk; %5,5’i beş ya da daha fazla çocuk sahibidir. Ayrıca çocukların %27,3’ü 0-4 yaş, %27,6’sı 5-9 yaş, %28’i 10-14 yaş ve %17,2 15-17 yaş aralığındadır.

145 Atalay Yörükoğlu’nun “*Gerçekten çocukluğunda sevgiye doymamış insanın dengeli bir kişilik geliştirmesi de, başkalarını sevmesi de imkânsızdır.*” ve “*Kişi yeterince almadığını başkalarıyla paylaşamaz.*” (Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İst. 1993, s. 183) sözleri bilimsel çevrelerin düşüncesini yansıtmaktadır.

146 Bu grupların toplam kanaatini ifade ettiğini düşündüğümüz T.C. Anayasasının 50. Maddesi şöyledir: “*Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.*” Yine kadınların askerlikten muaf olması, erkeklerden erken emekli olması, mesai saatlerinin doğum, emzirme vb. mazeretlere binaen daha esnek hale getirilmesi gibi hususlar pozitif kadın ayrımcılığının bilinen örnekleridir.

147 Bk. Kasım Akbaş, Şen ve İlker Gökhan, “Türkiyede Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algular”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.165-189.

https://www.anadolu.edu.tr/sites/default/files/files/16.pdf (erişim: 25.02.2015)

Çünkü her evden bir kişinin cuma için toplanan cemaate giderek söylenenleri dinlemesi, döndüğünde aile bireylerine anlatması bilgilenme ihtiyacını genel anlamda karşılayacaktır. Bu durumda, yaygın olarak ev dışında bulunan erkek eşin bu toplantıya katılması hayatın gerçekleriyle örtüştüğünden daha pratik ve etkili çözüm olacaktır.¹⁴⁸

c) İslam, *evrensel bir din olduğu için* sadece modern dünyayı değil, geçmişten günümüze gelen ve kıyamete kadar devam edecek olan bütün insanlığı dikkate almaktadır. Buna göre evhanımlığı her zamanın yaygın hali olup, kadınların çoğunluğu için cumaya katılmak meşakkatten hali olmayacaktır. Duruma günümüz açısından bakıldığında, kadınların erkekler gibi yaygın olarak ev dışında bulunduğu bir vakia ise de yine *büyük çoğunluğunun* evhanımı olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. O halde kadına cuma namazını zorunlu kılmak, günümüzde bile kadınların büyük çoğunluğuna ağır yük getirecektir. Binaenaleyh yaygın (galip) duruma itibar eden¹⁴⁹ şâriin zorluk içeren cumayı bayanların isteklerine bırakması günümüz açısından yerinde olacağı gibi, aynı zamanda İslam dininin evrenselliğini yansıtan güzel bir örnek de olacaktır.

Cuma konusunda muafiyeti olan diğer kimselere geçmeden önce burada belirtelim ki, daha önce ifade edildiği üzere şâri, kadınların cemaatin fazilet ve faydalarından yararlanmaları için vakit namazları başta olmak üzere, bayram ve cuma namazlarına katılmalarını teşvik etmiştir. Bu sebeple günümüzde, gerekli tedbirleri almak kaydıyla kadınların cuma namazına katılmalarını kolaylaştırmak onların cumanın faziletinden istifadelerini sağlayacağı gibi, çeşitli sebeplerle evinin dışında bulunan bayanların dinî ve ahlakî eğitimine de olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Kaldı ki Hz. Peygamber mescide gitmek için izin isteyen evli bayanların eşlerinden hanımlarına izin vermelerini istediği¹⁵⁰ dikkate alındığında, mahremiyet konusunda gerekli tedbirleri alan bayanların,¹⁵¹ giriş-çıkışı ve namaz kılma yeri erkeklerden bağımsız olan mescitlerde¹⁵² cuma cemaatine katılmalarını teşvik etmek, şâriin namazları cemaat halinde kılma amacına hizmet edeceğinden, yerinde olacaktır.¹⁵³ Bu hususta Nevevî (676/1277) kadınların erkeklerin arkasında namaz kılmalarının mahzurlu (haram) olmayacağını,¹⁵⁴ Şirbînî (977/1570) de eşlerinden izin almak durumunda olmayan dul ve bekâr bayanların başkaları tarafından mescitten engellenmesinin haram olacağını vurgulamaktadır.¹⁵⁵

148 Dalgın, *Tartışmalı Dinî Konular*, s. 96.

149 "İtibâr Gâlib-i Şâyi'a Olup Nâdire değildir." Mecelle, md. 38.

150 "Kadınlarınızı mescitlerden engellemeyiniz..." (Ebû Davûd, "Salât", 53) "Kadınlarınız size gece mescide gitmek için izin isteseler onlara izin verin." (Ebû Davûd, "Salât", 53).

151 "... Kadınlar koku sürünerek mescide gelmesinler." (Ebû Davûd, "Salât", 53).

152 Ebû Davûd, "Salât", 54.

153 Uzunpostalcı, "Cemaat", *DİA.*, İst. 1993, VIII, 288-289, 288.

154 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 350.

155 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 352.

b) ÇOCUKLAR

Çocukların üzerine diğer namazlar farz olmadığı gibi, cuma namazının da farz olmadığına fukaha *ittifak* etmiştir.¹⁵⁶ Nitekim üzerinden sorumluluk (kalem) kaldırılan üç zümre arasında buluğa ermeyen çocuğu da sayan¹⁵⁷ Hz. Peygamber, yukarıda zikredilen hadislerin çoğunda görüldüğü üzere, cuma namazından muaf olanları açıklarken çocukları onlar arasında zikretmiştir.

Çocukların namaz sorumluluğu bulunmamasına¹⁵⁸ rağmen, Hz. Peygamber'in muafiyet grubunda yer vermesi, kanaatimizce yukarıda geçtiği gibi hicretten önce Mus'ab b. Umeyr'e gönderdiği mektupta "*Kadınlarınızı ve çocuklarınızı toplayın da cuma günü zeval vaktinden sonra iki rekât (namaz) ile Allaha ibadet (takarrub) edin*" buyurmasından¹⁵⁹ kaynaklanmaktadır. Zira mektubun zâhirinden çocukların üzerine cumanın farz olduğu anlaşılmaktadır. Belki ilk zamanlarda Medine'de Müslümanların azlığı sebebiyle kadınlar¹⁶⁰ gibi, çocukların cemaate katılması stratejik olarak uygun idiye de daha sonra buna ihtiyaç bulunmadığından çocuklar, asıl hükme uygun olarak, muafiyet listesine eklenmiştir.

a) Dâimî Hastalığı Veya Bedensel Engeli Olanlar

Cuma namazına katılma durumunda açık ve dayanması zor hastalığı olan kimselere *ittifakla* cuma namazı farz değildir.¹⁶¹ Bununla birlikte, bunlardan cumaya katılanların namazları yeterlidir. Buna göre, bu özürler şayet ömür boyu sürecek görünüyorsa, özür sahipleri de daimî olarak cuma namazından muaf olurlar.

Bu konuda *felçli* ya da *bedensel engelli* olanlar¹⁶² ile gücü kuvveti olmayan *ih-tiyarlar* daimî hasta kapsamında görülmüştür.¹⁶³ Bu gruba girenler, cumaya götürecekt yardımcıları olsa bile Hanefî imamlarının ittifakıyla bunların cuma sorumlulukları yoktur.¹⁶⁴

Görme engellilere gelince, ayetin umumunu ve bu gibi kimselerin cumaya gelmesini öngören haberleri dikkate alan Hanbelîlere göre bunlar her halde cuma mükellefi iken,¹⁶⁵ İmameyn¹⁶⁶ ve Şâfiî'ye¹⁶⁷ göre camiye götürecekt yardımcı bulunduğu takdirde mükellef, bulamadıklarında ise mükellef değildirler. Ebu Hanifî'ye gelince bunlar yardımcı bulsalar dahi sorumluluk şahsi olduğundan başkasının gü-

156 İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf*, II, 83.

157 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 16.

158 Bu konuda *icmâ* vardır. İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf*, II, 83.

159 Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VIII, 159.

160 Tahâvî'nin değerlendirmesi hk. bk. Aynî, *Umdetü'l-kâri*, III, 272.

161 Bk. Şeybânî, *el-Asl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1990, I, 322; Şâfiî, *el-Ümm*, I, 218.

162 Bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâ'i*, I, 258; Vicdanî, *Cumâ Namazı*, s. 13.

163 İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin, *Fethu'l-kadîr*, Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., II, 31.

164 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâ'i*, I, 259. Şâfilere göre binek (ör: tekerlekli sandalye) bulabilir ve zahmetsiz kullanabilirse Cuma o engelliye farz olur. Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 415.

165 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 253.

166 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 82.

167 Azim Âbâdî, Muhammed Eşref, *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1415., III, 278.

cüne itibar edilemeyeceği,¹⁶⁸ üstelik güçlük de devam edeceği için¹⁶⁹ diğer bedensel engelliler gibi, onlara da cuma farz değildir.¹⁷⁰ Şiiler de görme engellilere cumanın farzolmadığını benimsemişlerdir.¹⁷¹

Bu özür grubuna girenlerin cuma muafiyetleri sünnet delili ve istihsan yoluyla tespit edilmiştir.

1) Sünnet

a) Yukarıda zikredilen **Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Târik b. Şihâb, Câbir b. Abdillâh** ve **Ebu'd-Derdâ** gibi sahâbilerden gelen rivayetlerde cuma namazından muaf olanlar sayılırken hastalar da bunlar arasında zikredilmiştir.

b) **İbn Ömer**'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber “*Cuma, köleleriniz veya özürli (hasta) olanlar dışındakilere vaciptir*” buyurmuştur.¹⁷²

Bunun yanında *görme engelliler* ile ilgili rivayetler de vardır:

c) **Ebu Hüreyre**'nin rivayetinde Hz. Peygamber'e görme engelli biri gelerek kendisini mescide getirecek bir yardımcı bulamadığını belirtip evinde kılmak için izin (ruhsat) istemiş, Hz. Peygamber de ona izin vermiştir. Ancak o dönüp giderken, Hz. Peygamber onu çağırıp ‘*Namaz ezanını duyuyor musun?*’ diye sormuş, o da ‘*Evet*’ deyince Hz. Peygamber ona “*O halde (çağrıya) icabet et*” buyurmuştur.¹⁷³

d) Ebû Dâvûd'un Ebû Razin'den tahrîc ettiği başka bir rivayette benzer bir durum **İbn Ümmî Mektum** hakkında cereyan etmiştir.¹⁷⁴

Yardımcı buldukları takdirde görme engellilerin cumaya katılması gerektiğini savunanlar bu hadisleri dikkate almış olmalıdırlar. Ne var ki her iki rivayette de Hz. Peygamber'in, önce hasta olduğu için izin verdiği, ancak o kişinin görme engelli olduğundan ezanı duyması halinde camiye yakın olacağı, dolayısıyla cumaya katılma zorluğunun fazla olmayacağı gerekçesiyle namaza gelmesini emrettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple kanaatimizce görme engellilerin her türlü ihtimallerini sayıp dökmek zor olacağı için esas kurala uyarak muaf olduklarını kabul etmek, bununla birlikte hadisi emir değil, teşvik manasına hamlederek imkânı olanların cumayı kılmalarının *efdal* olacağını belirtmek yerinde olacaktır.

2) İstihsan (Meşakkat)

İslam dininde hüküm koyarken insan fitratı ve hayatın gerçekleri göz ardı edilmeyip özel durumlara uygun istisnâî kurallar konulduğu daha önce ifade dılmışti.

168 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 22.

169 İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-nezâir*, thk. M. Mutî' el-Hâfiz, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1986, s.78.

170 Serahsî, *el-Mebcut*, II, 22; Hafız, *Cumâ Fash*, s.14.

171 Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, III, 21.

172 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 262.

173 Müslim, “*Mesâcid*”, 43.

174 Ebû Dâvûd, “*Salât*”, 47.

İşte cuma namazının **hastalara** farz olması halinde, bu durum onlara zorluk (meşakkat) vereceğinden, kolaylık ilkesini dikkate alan şâri hastaları cumadan muaf tutmuştur.¹⁷⁵

c) KÖYLÜLER

Şehir dışında yaşayanların yani **köylülerin** cuma namazından sorumlu olup olmadıkları gelen rivayetler çerçevesinde tartışılmış, kimi fakihler cumanın köylülere farz olduğunu, dört mezhebin dâhil olduğu cumhur ise onların cumadan muaf olduklarını ileri sürmüştür.¹⁷⁶

Bununla birlikte cumhur muafiyetin şehirden belli bir miktar uzaklık ile takdir edilmesi gerektiğine kani olmuş; bu bağlamda Ebu Hanife *Kûfe* ile aralarında bir nehir olan *Zürâre* mevkiinde kalanlar ile benzer durumda olanların cuma namazı ile mükellef olmadıklarını ve dolayısıyla cuma namazı için *Kûfe*'ye gelmek zorunda olmadıklarını belirtmiş,¹⁷⁷ sonraki Hanefiler bunu *bir fersah* (5,544km) mesafe olarak takdir etmiştir.¹⁷⁸ Malîkî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri de benzer şekilde sakin havalarda sesin ulaşabileceği en uzak mesafeyi ölçü alarak *üç mil* (5,544km) veya buna denk gelen *bir fersah* (5,544km) ile takdir etmişlerdir.¹⁷⁹ Diğer bazı fakihler ise köylülerin ezanı duyamayacak kadar uzak olmasını yeterli bulmuştur.¹⁸⁰

Ayrıca genel kabule göre belli bir yerde daimî olarak kalmayıp farklı yerlerde konaklayan **göçerlere** de cuma namazı farz değildir.¹⁸¹ Bu kimseler buldukları yerde cuma kılsalar bile ittifakla geçerli olmaz.¹⁸²

Hanefilerdeki hâkim görüşe göre bir köylü cuma günü şehre girmiş olsa, o gün orada kalmaya niyet ettiğinde cuma kılması lazımdır. Fakat köylü o gün şehirde kalmayıp ayrılmaya niyetlenmişse, ister cuma namazından önce ister sonra ayrılmayı düşünsün, onun cuma namazı kılması gerekmez.¹⁸³

Şehirde yaşadığı halde cuma mescidine uzak olanlara gelince, dört mezhebe göre –ezanı duysun duymasın- mesafeye bakılmaksızın bu gibi kimselere cuma namazı farzdır.¹⁸⁴

175 Azim Âbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd*, III, 278.

176 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 165.

177 Şeybânî, *el-Asl*, II, 331.

178 Bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, vd., Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, III, 27. Farklı ölçüler de takdir eden olmuştur. A.y.

179 Birlikte bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 165; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 266. Şiilere göre *iki fersah* (11,088 km.) mesafe muafiyet mesafesidir. Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, III, 21.

180 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 165. Şâfilere göre küçük köylerde **kırk kişi** olduğunda cuma namazı onlara farz olur. Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 353.

181 İbn Teymiyye, Takiyyüdin Ahmed, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, nşr: Âmir el-Cezzâr, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 2005, XXIV, 92-94; Kahtânî, Said b. Ali, *Salâtü'l-Cumâ*, Matbaatü Sefir, Riyad, ts., s.14-16.

182 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 352.

183 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 23.

184 Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 165.

Burada belirtelim ki, günümüzde insanların daimî olarak yaşadığı köylerde genellikle cuma namazı kılınmakta olduğundan¹⁸⁵ ezanı duyanların namaza katılmalarının farz olduğu aşikârdır. Bunun dışında kalıp cuma namazı kılınmayan **küçük köyler, yaylalar, obalar** ve **mezralarda** yaşayanlar ile **dağlarda** çobanlık yapanlar cumadan muafırlar. Bu kimseler ömür boyu bu yerlerde yaşıyorlarsa bu muafiyet daimî olup, bunların ömürlerinde bir defa bile olsa cuma için şehre inmeleri gerekmez.

Fukahanın görüşlerine kaynaklık eden Kitap, sünnet ve sahabe söz ve uygulamasına (eser) dair deliller şunlardır:

1) Kitâb

Malum olduğu üzere Yüce Allah “*Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında alışverişi bırakıp hemen namaza gidin*” buyurmaktadır.¹⁸⁶

Bu ayetin zahirine göre cumanın farziyeti *ezanın duyulmasına* bağlanmıştır.¹⁸⁷ Nitekim aşağıdaki Abdullah b. Amr rivayeti de bu tespiti desteklemektedir. Dolayısıyla ayetin zahirinden (cuma kılınmadığı için cuma) ezanı okunmayan yerlerde yaşayanlar ile ezanı duyamayacak kadar şehirden uzakta yaşayanların cuma namazıyla mükellef olmadıkları anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

2- Sünnet

Hz. Peygamber’den gelen çeşitli rivayetler, köylülerin cuma namazından muaf olduklarını göstermektedir:

a) Abdullah b. Amr’ın rivayetine göre Rasullullah “*Cuma namazı, ezanı işitenin üzerine borçtur*” buyurmuştur.¹⁸⁹

Bu hadise göre cuma namazının kılınmadığı yerlerde ezan okunmayacağından buralarda yaşayanlar cuma namazından sorumlu değildirler.

b) Tirmizi’nin tahric ettiği rivayette Hz. Peygamber *Kuba* ahalisine Medine’deki cumanamazında hazır bulunmalarını emretmiştir.¹⁹⁰

c) Hz. Âişe ise Medine’nin civarındaki bağ-bahçe evlerinde yaşayanlar ile Kuba’dan biraz daha uzak olan yerlerde yaşayanların Medine’deki cuma namazına (hep birlikte gelmediklerini) nöbetleşe geldiklerini söylemiştir.¹⁹¹

185 Diyanet İşleri Başkanlığının izin yazısı ve başka detay için bk. Karaman, “Cuma Günü ve Namazı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Temmuz-Ağustos, sy:4 (1973), XII, (213-238), 226.

186 Cum’a, 62/9.

187 Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmîl-Kur’ânîl-Kerim*, Dâru’r-Reyyân li’t-Türâs, Mısır, ts., X, 6583.

188 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 267.

189 Ebû Dâvûd, “Salât”, 214.

190 Tirmizi, “Ebvâbu’l-Cum’a”, 8.

191 Ebû Dâvûd, “Salât”, 214.

Görüldüğü üzere Medine'nin etrafında çok sayıda köy bulunmasına rağmen, Hz. Peygamber'in buralarda yaşayanlara hem cuma namazı kılmayı emretmemesi hem de Medine'ye gelmelerini istememesi,¹⁹² fakat *iki mil* (3,696km) kadar yakın olan *Kuba* semtinde oturanlara namaz için Medine'ye gelmelerini emretmesi, sadece ezanı duyacak kadar yakın yerlerde yaşayanlara cumanın farz olduğunu daha uzakta olanlara ise farz olmadığını gösterir.¹⁹³ Nitekim Hz. Âişe'den gelen rivayet de daha uzak yerlerde yaşayanların sorumlu olmadıklarını teyit etmektedir.

Bunların dışında Ebu Hüreyre'den gelen şu iki rivayet de köylerde yaşayanlara cuma namazının farz olmadığını göstermektedir:

d) Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber “*Beş grup üzerine cuma yoktur. (Bunlar:) Kadın, yolcu, köle, çocuk ve köylü (ehl-i badiye)dir*” buyurmuştur.¹⁹⁴

e) Ebû Hüreyre'den nakledilen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber “*Cuma, gece evine dönebilen üzerine (vacip)tir*” buyurmuştur.¹⁹⁵

Bu rivayetlere dayanan İbnü'l-Hümâm (861/1457), şehrin yakınındaki semtlerde yaşayanların, zorlanmadan o günün gecesinde evlerine varabildikleri takdirde cuma ile mükellef olacaklarını ifade eder.¹⁹⁶

Burada belirtelim ki, daha önce İbn Abbas'tan Medine'den sonra ilk defa Bahreyn'de Cuvâsâ denilen köy (karye)de cuma kılındığına dair bir rivayet geçmişti. Fakat bu, Hz. Peygamber'in köylerde cuma namazını emrettiği manasına gelmemektedir. Zira Cuvâsâ denilen yer aslında Abdülkays'a ait bir kaledir ve doğal olarak devletçe tayin edilen yöneticileri ve zabita kuvvetleri bulunduğu için şehir hükmündesayılır.¹⁹⁷

1) Sahabe Söz ve Uygulaması (Eser)

Raşit Halifeler döneminde bir takım ülkeler fethedilince cuma namazları yalnız şehir merkezlerinde kılınmıştır. Bu sahabenin nezdinde cumanın sadece büyük şehirlerde kılınması gerektiğini gösterir.¹⁹⁸ Nitekim bu tespiti sahabeden bazı söz ve uygulamalarından da anlamak mümkündür. İlgili rivayetler şöyledir:

a) Hz. Osman bir cuma günü bayram namazını kıldıktan sonra, köylülere “*İsteyen gitsin, cuma kılmak için kalmak isteyen kalsın*” demiştir.¹⁹⁹

b) Hz. Ali de “*Büyük yerleşim yerleri (mısr câmi') dışında cuma namazı ve teşrik*

192 Tahtâvî, *Hâşiye*, s. 274.

193 Azim Âbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd*, III, 267-269.

194 Sanâni, *Sübülüs-selâm*, I, 416.

195 Tirmizî, “Ebvâbü'l-Cum'a”, 8.

196 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 25.

197 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 22-23. Naslarda yer alan “karye” lafzının manaları için bk. Döndüren, “Cuma Namazı”, s. 145.

198 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 23; Kâsânî, *Bedâi'us-sanâi'*, I, 259.

199 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 267.

(*kurban*) görevi yoktur” demiştir. Hz. Ali’ye göre Basra, Kufe, Medine, Bahreyn, Mısır, Şam ve el-Cezire gibi yerleşim yerleri cuma namazı kılınabilecek büyük şehirlerdir.²⁰⁰

Bunlara ek olarak, şehir dışında yaşayan bazı sahabîlerin düzenli olarak cumaya katılmadıkları, kendi istekleriyle bazen geldikleri rivayet edilmiştir. Mesela;

c) **Enes b. Malik** (91/717) Basra’ya *iki fersah* (11,088km) uzaklıktaki *Zâviye* denilen bir yerde ikamet etmekteydi ve cuma namazına bazen gelir bazen de gelmezdi.²⁰¹

d) **Said b. Zeyd** ve **Ebu Hüreyre** şehre *altı mil* (11,088km), **Abdullah b. Amr b. As** ise *Tâife iki mil* (3,696km) mesafede yaşıyordu, onlar da bazen cumaya gider bazendegitmezdi.²⁰²

Son olarak, cuma namazının köylerde caiz olmadığını *umumu belvadan* hareketle ispatlamaya çalışan Cessâs’a (370/980) göre, cuma köylerde meşru olsaydı, şehirde olduğu gibi, oralarda da yaygın olarak yaşanır, bu da tevatüren nakledilirdi.²⁰³

Bütün bu rivayetler gösteriyor ki cuma namazı kılınmayan beldelerde yaşayanlar cuma ile mükellef değildirler. Üstelik bu kimselerin ömürlerinde bir defa olsun cuma kılmak için şehire inmeleri de gerekmemektedir.

d) ÖMÜR BOYU (MÜEBBET) HAPSE MAHKÛM OLANLAR

Hürriyetten yoksun bulunan *esirler*²⁰⁴ ile ceza evindeki *mahkûmlar* cuma namazıyla mükellef olmayıp, o günün öğle namazını kılmaları gereklidir.²⁰⁵ Bu itibarla ömür boyu (müebbet) hapse mahkûm olanlar tabii olarak cuma namazından daimî muafiyete sahip olacaklardır.

Hapse mahkûm olmadığı halde efendisinin hizmetine mahkûm olan²⁰⁶ *kölenin* ve *hapsedilen kişinin* cuma namazından muaf oluşuna, yukarıda **İbn Ömer**, **Ebû Musâ el-Eş’arî**, **Târik b. Şihâb**, **Câbir b. Abdullâh**, **Ebû Hüreyre**, **Ebu’d-Derdâ** ve **Temîm ed-Dârî** gibi sahabîlerden rivayet edilen merfû hadisler esas delil teşkil et-

200 Abdürrezzak, *el-Musannef*, III, 168.

201 Buhârî, “Cumâ”, 15.

202 Şâfiî, *el-Ümm*, I, 218.

203 Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, II, 124; Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’an*, thk. M. es-Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut 1992, V, 338.

204 **Kölelerin** durumu farklıdır. Bunlar efendilerine bağlıdır. Genel kanaat kölelerin cumadan muaf olduğu yönündedir. **Davud ez-Zahirî**’ye göre ise köleler genel hitap altına girdikleri için cuma ile mükelleftir. Detay için bk. Şevkânî, *Neylül-evtâr*, III, 270.

205 Dâmâd Efendi, Şeyhizâde, *Mecme’u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur*, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, ts., I, 169; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, III, 32. Mahkûmlar o günün öğle namazını yalnız (münferiden) kılarlar, cemaatle kılmaları mekruhtur. (Dâmâd Efendi, A.y.) Şâfilere göre hem özürülerin öğleyi cemaatle kılmaları müstehap, hem de özürleri herkes tarafından bilinmiyorsa bu cemaati gizli yapmaları müstehaptır. (Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 417).

206 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 82

mektedir. Zira cuma namazı belli bir yerde ve herkese açık bir mescitte kılındığından, oraya ulaşabilmek için mükellefin kendi iradesiyle hareket edebiliyor olması gerekmektedir.²⁰⁷ Aksi halde bu, kişinin gücünün üstünde sorumluluk yüklemek olacaktır. Oysa Yüce Allah “*Allah hiç kimseye gücü yettiğinden fazlasını yüklemez*” buyurmuştur.²⁰⁸ Binaenaleyh ne sebeple olursa olsun hapse mahkûm olanlar bu oldukları yerden ayrılmayacaklarına göre²⁰⁹ Cuma ile de mükellef olmayacak, öğle namazından sorumlu olacaklardır.

Buraya kadar mazeretleri devamlı olduğu için cuma namazı hususunda daimî muafiyeti olan gruplar ele alınmıştır. Bundan sonra özü geçici olduğu için muafiyeti de geçici, başka bir deyişle muafiyeti mazeret süresi ile sınırlı olanlar incelenecektir.

2- GEÇİCİ MUAFİYETİ OLANLAR

Cuma namazından geçici muafiyeti olanlar *yolcular*, *geçici hastalığı olanlar* ve bazı kamu görevlerinde *nöbet halinde bulunanlar* ile olumsuz tabiat şartları gibi diğer *geçici engellere maruz kalanlardır*. Bu kimseler özürleri sürdükçe, vakit bulunca öğle namazı kılmakla yetinirler, bununla beraber bu kimseler cuma namazına katılırlarsa ibadet görevini yapmış olurlar.²¹⁰

a- YOLCULAR

Dört mezhebin dâhil olduğu cumhura göre yolcuya cuma namazı farz değilken, Zâhirîlere göre farzdır.²¹¹ Şiîlere göre de yolcuya cuma namazı farz değildir.²¹²

Tabiûndan Zührî ve İbrahim en-Nehaî’ye göre yolcu seyahat halinde iken cuma ile mükellef değilse de cuma saatinde konaklamışsa cuma namazıyla mükelleftir.²¹³

Hanefîlere göre yolcu cuma günü şehirde kalmaya karar vermiş olsa dahi cuma kendisine farz olmaz.²¹⁴ Benzer bir kanaate sahip olan Mâlikîlere göre, yolcu cuma namazı için hazır olan bir cemaate rast gelse, onlara katılmayabilir. Fakat onun için zorluk (meşakkat) olmayacaksa katılması menduptur.²¹⁵ İmam Şâfi’ye göre de yolcu cuma kılınan beldede ikamete niyet etmemişse, cumaya katılmayabilir.²¹⁶

207 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 251.

208 Bakara, 2/286.

209 İbn Kudâme’nin tutuklu ve esirin nikâhta veliliği hususunda, yakında bile olsalar uzaktakiler gibi olacağına dair tespiti konumuz bakımından dikkat çekicidir. (İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 33).

210 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 22, 23.

211 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, I, 159.

212 Tûsî, *Tehzibu’l-ahkâm*, III, 21.

213 Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, III, 271. **İbn Kudâme** bu iki fakihe göre yolcuya cumanın farz olduğunu savunur. (İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 250).

214 Dâmâd Efendi, *Mecme’u’l-enhur*, I, 169.

215 Nefrâvî, Ahmed b. Ganîm, *el-Fevâkihü’l-devânî alâ risâleti ibni Ebi Zeyd el-Kayrevânî*, thk. A. Muhammed Ali, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 408.

216 Şâfi, *el-Ümm*, I, 218.

Fukahaya göre yolcu birlikte hareket ettiği gruptan ayrı kalma endişesi taşırsa veya yol üzerinde cuma kılınan bir mescide ulaşacaksa şehirde bile olsa, onun cumaya kalmadan yola çıkması caizdir.²¹⁷

Diğer taraftan uzun bir yolculuğa değil de şehir dışında yakın bir yere giden kimsenin cuma ile mükellef olup olmadığı da sorgulanmış, Şâfiiler -köylülerde olduğu gibi- ezanı duyamayacak kadar uzağa giden, diğer üç mezhep ise *bir fersah* (5.544km) miktarı uzaklaşan kimsenin muaf olduğu görüşünü benimsemiştir.²¹⁸

Yolcuların cumadan muaf olduğunu gösteren deliller şunlardır:

1) Kitâb

Daha önce köylülerin cuma muafiyeti incelenirken ilgi ayetin, cuma ezanını duyan kişileri muhatap aldığı belirtilmişti. Çoğunlukla yolcular da şehir dışında olduklarına göre bu bakış açısıyla zımnen ayetin fiilen yolculuk yapanları da cuma ile sorumlu tutmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda mezheplerin bu yönde çıkarımlarına (istidlal) rast gelmediyse de, onların şehirde bulunan ve ezanı işitmesi kuvvetle muhtemel olan yolcuların cuma ile mükellef olduğu yönündeki görüşlerinden, fiilen yolculuk yapanları ayırt ettikleri ve benzer bir fikre sahip oldukları söylenebilir.

2) Sünnet

Hız. Peygamber'in gerek kavli ve gerekse fiili sünnetinde yolcunun ilke olarak cumadan muaf oldukları görülmektedir. Kavli sünnete dair daha önce **Câbir b. Abdullâh, Ebû Hüreyre, Ebu'd-Derdâ, Temim ed-Dârî ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî** gibi sahabilerden rivayet edilen merfû hadisler delildir. Bununla birlikte yolcuya özel bazı rivayetler varit olmuştur:

a) Taberânî'nin **İbn Ömer**'den naklettiğine göre Hız. Peygamber "*Yolcuya cuma yoktur*" buyurmuştur.²¹⁹

b) **Hasen el-Basrî** de mürsel rivayetle Hız. Peygamber'in "*Yolcuya cuma yoktur*" buyurduğununakleder.²²⁰

c) **Enes b. Mâlik**'ten gelen rivayete göre Mute Savaşı için hazırlıklar tamam olmasına rağmen cuma namazı sebebiyle geride kalan Abdullah b. Revâha'ya Hız. Peygamber "*Allah yolunda yola çıkmak, dünya ve içindekilerden hayırlıdır*" buyurarak²²¹ yolundan geri kalmamasını tembihlemiştir.

217 Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 417; İbnü'l-Kayyım, *Zâdü'l-meâd*, I, 153; Kahtânî, *Salâtü'l-Cumâ*, s. 21.

218 İbn Müflih, Şemsüddin Muhammed el-Makdisî, *el-Furû*, nşr: Râid b. Sabrî, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Ürdün, ts., s. 352.

219 Taberânî, *el-Evsat*, I, 249 (Hadisin isnadı zayıftır).

220 Abdürrezzak, *el-Musannef*, III, 173. **İbnü'l-Müseyyeb** ve **Tâvus**'un sözü olarak bk. A.e., III, 172, 173.

221 Müslim, "İmâret", 30. Benzer bir durum **Hız. Ömer**'in gönderdiği ordudan geri kalan **Muaz b. Cebel** için de nakledilir. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 266.

d) Hz. Peygamber ashabıyla hac veya cihad için yolculuk yapar, fakat çok kalabalık olmalarına rağmen yolculukta cuma namazı kılmazlardı.²²² Şayet kılmış olsalardı bu önemli bilgi gizli kalmaz tevatürle bize ulaşırdı.²²³ Söz gelimi Hz. Peygamber Veda Haccı'nda cuma gününe rastlayan Arefe günü öğle ile ikindiye cema'etle kılınmış, cumayı ise kılmamıştır.²²⁴

e) Diğer taraftan Zührî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber'in cuma günü yolculuğa sabah erkenden (kuşluk/duhâ vakti) çıktığı olmuştur.²²⁵

3) Sahabe Söz ve Uygulaması (Eser)

a) Hz. Peygamber'den sonra Raşit halifeler başta olmak üzere aşap yolculuklarında cumana namazlarını kılmazlardı.²²⁶

b) Hz. Ömer, cuma günü yolculuğa hazır olan birinin '*Bugün cuma olmasaydı yola çıkardım*' dediğini işitince, ona '*Yola çık, zira cuma kişiyi yola çıkmaktan alıkoymaz*' demiştir.²²⁷

c) Hz. Aliden gelen nakle göre o "*Yolcuya cuma namazı ve kurban kesmek gerekmez*" demiştir.²²⁸

d) İbn Mes'ud'un da "*Normal yolculuk ile cihad yolculuğunda Müslümanlar üzerinde cuma yoktur*" dediği rivayet edilmiştir.²²⁹

e) Nâfi'den gelen rivayete göre ise **İbn Ömer**, yolculukta iken cuma için gusül almaz ve "*Yolcuya cuma yoktur*" derdi.²³⁰

Burada belirtmek gerekir ki, İbn Cüreyc'den Rasulullah'ın yolculukta ashabını toplayıp asaya dayanarak hutbe okuduğuna dair haber gelmiş²³¹ ise de, İbn Teymiye'nin de vurguladığı gibi rivayette cuma namazı geçmediğinden yolcuya cumanın gerekli olduğunu göstermez.²³²

4) İstihsan (Umumî Hacet ve Meşakkat)

Genel kuralların maksatlarını gerçekleştirmediği takdirde *meşakkat* ve *özel durumlar* dikkate alınarak istisnâî hükümlerle çözüm getirildiği daha önce açıklanmıştı. Bu bağlamda *umumun ihtiyaç duyduğu şeyler karşılanmadığında* toplumsal boyutta zorluk getireceğinden *zaruret* mertebesinde kabul edilerek kolaylık yönün-

222 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 250.

223 Cessâs, *Şerhu Muhtasarî't-Tahâvî*, II, 143.

224 Buhârî, "Hac", 89, 95; Müslim, "Hac", 47.

225 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 267.

226 İbn Kudâme, *Muğni*, III, 216.

227 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 262.

228 Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 211. (Rivayet garip hadistir).

229 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, II, 105.

230 Abdürrezzak, *el-Musannef*, III, 172. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 262.

231 Abdürrezzak, *el-Musannef*, III, 169. **Ömer b. Abdilaziz** de seferi iken cuma namazı kaldırmıştır. A.y.

232 Detay için bk. İbn Teymiye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, XXIV, 98.

de çözüme konu olmuştur.²³³ *Yolculuk* da hem *meşakkat* içerdiği hem de *umumi hacet* bulunduğu için cuma namazı muafiyetine etki etmiştir. Şöyle ki:

a) Yolculuk *meşakkatten* hali olmadığı için, bu vesileyle şâri tarafından bazı ibadetlerde *erteleme*,²³⁴ *miktarını azaltma*²³⁵ veya *muafiyet getirme*²³⁶ yönünde kolaylıklar getirilmiştir. Yolcunun cuma namazı kılmasına gelince, Serahsî'ye göre yolcunun yolculuğunu keserek şehre gidip cuma namazına katılması ona *sıkıntı* verecektir. Belki bu durumda eşyasını koruyacak birini bulamayacak ve yol arkadaşlarından ayrı kalabilecektir.²³⁷ Üstelik yolcular yolculuğun gerekleriyle meşguldürler. Cuma onlara farz olsaydı, bunları yerli yerince yapamazlardı.²³⁸ İşte bu zorlukları gidermek için şâri *yolcudan* cuma namazı sorumluluğunu da kaldırmıştır.

b) Yolculuk insanların dost ve yakınlarıyla irtibat kurmalarını, çeşitli konularda bilgi ve görgülerini artırmalarını, muhtaç oldukları halde üretemedikleri ihtiyaç maddelerini temin etmelerini sağlamanın yoludur. Cuma namazının yolculara farz kılınması halinde, bir taraftan yolculuk sebebiyle bazı mükellefler bu ibadeti terk ederek günaha gireceği, diğer taraftan topluma hizmet sağlayabilecek bazı kimseler dinî hassasiyetlerinden (takvâ) dolayı yolculuğu terk edebileceği²³⁹ için, bazı konularda toplumun ihtiyaçları karşılanmayacak ve toplum zorluk içinde kalacaktır. İşte toplumun her konuda ihtiyaçlarının (umûmî hacet) karşılanması amacıyla yolcu cuma namazından muaf tutulmuş, böylece toplumların mahrumiyetlerinin önüne geçilerek hayatın doğal akışı korunmuştur.²⁴⁰

Bu itibarla Kâsânî (587/1191) yolcuların cuma saatinde cemaatte hazır bulunması halinde mazeretleri ortadan kalktığı için cumanın kendilerine farz olacağını belirtmişse²⁴¹ de bugünkü şartlar dikkate alındığında uçak, tren ve otobüs gibi tarifeli seferlerin yolcusu durumunda olan kimselerin mağdur olmamaları için, hareket saatine denk gelen cuma namazına katılmayıp, öğle namazının farzını kılarak aslen izin verilmiş olan yolculuğa çıkmalarının yeterli olacağı kanaatindeyiz. Nitekim klasik fıkhıta yolcunun gideceği yere vasıtanın erken hareket etmesi ve ikinci bir vasıtanın olmaması mazeret görülerek, bu halde cuma namazı beklenmeyip yolculuğa çıkılabileceği kabul edilmiştir.²⁴²

233 “Hacet umumi olsun, hususi olsun zaruret derecesinde kabul edilir.” Mecelle, md. 32. Detay için bk. Suyutî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 88-89; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 100; Şahin, “İstihşân”, s. 53-55.

234 Yolculuk sebebiyle ramazan orucu ertelenebilir. (Bakara, 2/184, 185).

235 Uzun yolculuk sebebiyle dört rekâtlık namazlar iki rekât olarak kılınır. Nisâ, 4/101.

236 Yolcunun kurban mükellefiyeti kaldırılmıştır. Detay için bk. Şahin, *Seferilik*, s. 359-361.

237 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 22.

238 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 351.

239 Karâfî, Ahmed b. İdris, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Haccî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, y.y., 1994, II, 122.

240 Bazı durumlarda yolculuk farz veya vacip olabilmektedir. Detay için bk. Şahin, *Seferilik*, s.179-180.

241 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 258.

242 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 364.

b- GEÇİCİ HASTALIĞI OLANLAR

Yukarıda daimî hastalığı bulunanların cuma namazından muaf oldukları delil ve gerekçeleriyle açıklanmıştı. Bu durumda hastalığı geçici olanlar da, cumaya gitmeleri takdirde zarar göreceklerse cumadan muaf olacaklardır.²⁴³ Ancak muafiyetleri, bu özür süresiyle sınırlı olacaktır. Buna göre; hastanede yahut evlerinde tedavi görenler veya cuma namazı için mescide gitmelerini zorlaştıracak derecede ağır hastalığı bulunanlar ya da cumaya katılma imkânları olduğu halde mescide gitmeme ve kalabalık içine girme durumunda hastalığının artacağından veya tedavi sürecinin uzayacağından endişe edilenler²⁴⁴ yahut da hastalık (enfeksiyon kapma/yayma) sebebiyle kalabalık yerlere girmeleri yasak olanlar bu mazeretleri döneminde geçici olarak cuma namazından muafırlar. Bu gibi kimseler, ibadet görevi olarak o günün öğle namazlarını kılacaklardır.

c- DİĞER ÖZÜRLER

Yukarıda sayılanlar dışında kendisinin veya başkasının canı ve malı konusunda tehlike altında bulunanlar veya cuma namazına katılma konusunda aşırı güçlük çekecek olanlar da o özürleri esnasında cuma namazı ile mükellef değildirlir. Buna göre cumaya katılmamada mazeret olarak ifade edilebilecek durumlar şunlardır:

1) Mal, can veya namus korkusu. Cuma namazına gittiği takdirde belirtilen konularda zarar görmekten korkanlar, korku geçinceye kadar cuma namazından muafırlar.²⁴⁵ Zira İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber: “(Cuma) ezanını duyduğu halde namaza gitmeyen namazı yoktur. Ancak özürlü olan müstesnadır” buyurmuş, sahabe “özür nedir ya resulellah?” dediklerinde “korku veya hastalıktır” cevabını vermiştir.²⁴⁶

İmam Şâfiî bu maddeyi şu ifadelerle detaylandırmıştır: “Yangın, boğulma, hırsızlık gibi tehlikelere maruz kalan, yine çocuğu veya hayvanı kaybolan kimselerin cumaya gitmediği takdirde bu musibetlerden kurtulma umudu varsa o haftaki cuma namazını kılmamaları caizdir.”²⁴⁷

Buna göre; *ameliyatla meşgul olan sağlık görevlileri, hasta nakleden ambulans görevlisi, fiilen bir yangına müdahale eden itfaiye görevlileri, asayişî temine çalışan emniyet görevlileri* de o esnada cuma namazından muafırlar.

Aynı şekilde *bir yakını veya sevdiği bir dostu cuma vaktinde ölmek üzere olanlar* cuma namazından muafırlar.²⁴⁸ Nitekim İbn Ömer amcaoğlu Said b. Zeyd'in ölmek

243 Karaman, “Cuma Namazı”, s. 222.

244 Şâfiî, *el-Ümm*, I, 218; Azim Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, III, 278.

245 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 355; Halebi, *Halebi Kebir*, s. 549.

246 İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 451; II, 130.

247 Şâfiî, *el-Ümm*, I, 218.

248 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 355.

üzere olduğunu öğrenince cuma namazına gitmekten vazgeçmiş onunla ilgilenmek üzere yanına gitmiştir.²⁴⁹

Yine evde veya hastanede *bakımıyla ilgilenmek durumunda olduğu bir hasta bulunan* kimse hastayı yalnız bıraktığında zarar göreceğinden korkarsa cuma namazından muafır.²⁵⁰ Çünkü müslüman kardeşinin kişi üzerindeki hakkı cumanın farzietinden daha önceliklidir.²⁵¹

Keza mal ve can güvenliği için *kamuda nöbet tutan kimseler* de cumadan muafırlar. Esasen ücretle çalışanlar cuma namazı ile mükelleftirler. Zira namaz vaktleri ilke olarak hizmet vaktinden müstesnadır. Ancak kamuda görevli olanlar, görevini terk ettikleri takdirde can ve mal kaybı tehlikesi doğabilecektir. Bu sebeple nöbetleri onlar için cumaya katılma konusunda özür teşkil eder.²⁵² Buna göre; *nöbet tutan askerler, emniyet mensupları,²⁵³ itfaiye ve ambulans görevlileri ile toplu taşıma hizmeti verenler* nöbet esnasında cumadan muafırlar.²⁵⁴

Şu kadar var ki, bu tarz görevde bulunan kişilerin amirleri, cuma namazının faziletinden mahrum olmamaları için, görev dağılımı yaparken zaruret olmadıkça aynı kişilerin nöbetlerini daimî olarak cuma namazı vaktine denk getirmemeye özen göstermelidirler.

2) Uygun olmayan hava ve yol şartları. Cuma namazına gittiği takdirde önemli bir zarara veya sıkıntıya uğramasına yol açacak olumsuz hava ve yol şartlarına maruz kalacaklar, cuma namazından muafır. Zira İbn Abbas yağmurlu bir günde müezzine cuma ezanı okurken “*hayye ale’s-salâh*” yerine “*sallû fi buyûtikum: namazlarınızı evlerinize kılınız*” demesini emretmiş ve Hz. Peygamber’in de böyle davrandığını açıklamıştır.²⁵⁵ Buna göre şiddetli yağmur veya kar yağması, yolun aşırı çamurlu olması, havanın çok soğuk veya sıcak olması gibi durumlarda cuma namazı yükümlülüğünü düşer.²⁵⁶

3) Cemaate katılma konusundaki diğer özürler. İbn Kudâme (620/1223) vakit namazına katılma konusunda özür olan şeylerin cumaya katılma konusunda da özür teşkil edeceğini ifade etmiştir.²⁵⁷ Buna göre söz gelimi, setri avretine yetecek kadar örtünmeye kıyafet bulamayanların cuma namazından muaf oldukları belirtilmiştir.²⁵⁸

249 Buhâri, “Megâzi”, 11.

250 Nevevî, *el-Mecmû’*, IV, 356; Zihni Efendi, Mehmed, *Nimet-i İslam (Salât)*, İst. 1322, s. 533.

251 Nevevî, *el-Mecmû’*, IV, 355.

252 Bessâm, *Tavdihü’l-ahkâm*, II, 621.

253 Döndüren, “Cuma Namazı”, s. 144.

254 Benzer bir yaklaşım için bk. Dalgın, *Tartışmalı Dinî Konular I*, s. 94.

255 Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 263.

256 Topluca bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 252; Nevevî, *el-Mecmû’*, IV, 355; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadir*, II, 31.

257 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 252.

258 Şirbini, *Muğni’l-muhtâc*, I, 414.

SONUÇ

Cuma namazı mükellefiyeti konusunda yaptığımız araştırmanın sonuçları şunlardır:

1) Yahudi ve Hıristiyanlar her hafta bir araya gelip topluca ibadet ettikleri gibi, Müslümanlar da cuma namazı vesilesiyle haftada bir buluşup görüşmekte, o gün topluca Allah'ı zikredip şükürde bulunmaktadır. Dinî ve sosyal yönden birçok fayda ve faziletleri olan cuma namazı ilk defa hicretten önce Mus'ab b. Umeyr ve Es'ad b. Zürâre yönetiminde kılınmıştır. Bu ilk namazda kadın ve çocukların da katılımı sağlanarak Medine'de adeta bir gövde gösterisi yapılmıştır. Hz. Peygamber'e gelince cumayı ilk olarak hicret esnasında Medine yakınlarındaki Rânûna vadisinde kılmış, o esnada irad ettiği hutbede cuma namazının o gün farz kılındığını beyan etmiştir. Medine'de Mescid-i Nebî yapıldıktan sonra cuma namazı önce orada sonra da büyük yerleşim merkezlerinde düzenli olarak kılınmaya başlanmıştır.

2) Cuma namazının o gününün öğle namazı yerine geçmek üzere *farz* kılındığında sünni, gayri sünni bütün İslâm âlimleri *görüş birliğine* varmış, bu namazın *farz-ı kifaye* olduğunu savunan birkaç fakih dışında âlimlerinin kahir ekseriyeti gerekli şartları taşıyanlar hakkında *farz-ı ayn* olduğunu benimsemiştir.

3) Cuma namazının şehirlerin merkezlerinde ve büyük kalabalıklar halinde kılınması, namaza ayrıca hutbenin eklenmesi, tekrarı olmadan tek bir cemaatle kılınması gibi sebeplerle, büyük zorluk içinde kalacaklar veya can ve mal kaybı riski taşıyanlar için, İslam hukukunun kolaylık ilkesine uygun olarak özel durumları özür kabul edilmiş ve bu gruplara cumadan muafiyet getirilmiştir. Bununla birlikte, cemaatin faziletinden ve faydalarından mahrum kalmamaları için, özürlerden müsaite olanların cumaya katılmaları teşvik edilmiş, cumaya katılanların o günün öğle vaktindeki namaz sorumluluğunu yerine getirdiği kabul edilmiştir.

4) Cuma namazı kılınmayan küçük köy, oba, yayla ve dağlık bölgelerde yaşayanlar başta olmak üzere, namaza yaya olarak gidip döndüğünde akşam evine yetiştiremeyecek kadar şehrin dışında yaşayanlar ile hasta ve yolcular; cumaya katılması halinde kendisi veya sorumlu olduğu kimselerin canı ve malı konusunda endişe duyanlar; nöbet halindeki asker, emniyet mensubu, itfaiyeci gibi kamu görevlileri; fiili olarak hizmet veren belediye otobüs şoförü, ameliyathane doktor ve sağlık memuru; deprem, yangın, kaza, boğulma, kayıp/kaçak aramada görev başında olanlar özel durumları sebebiyle cuma namazı muafiyeti kapsamında değerlendirilmişlerdir.

5) Kadının cuma namazı mükellefiyetine gelince, Hz. Peygamber diğer gruplara karşı kalabalık görünmek amacıyla stratejik olarak, hicretten önce Medine'de kılınan cuma namazlarına kadınların katılmalarını istemiş ise de hicretten sonra Medine hâkimiyeti sağlandığı için buna ihtiyaç kalmamış, sünnet tarafından ka-

dınların cumadan muaf oldukları beyan edilmiştir. Kadınların cuma muafiyetinde, başta erkeklerden farklı olan fitrî yapıları olmak üzere yaygın olarak görülen sosyal konumları gibi her zaman ve ortamda görülen evrensel şartlar dikkate alınmıştır. Zira yaratılışı icabı nahif bir kişiliğe sahip olan kadın, anne ve eş olarak ağır sosyal sorumluluklar yüklenmektedir. Şayet bunların yanında bir de cuma sorumluluğu yüklenirse bu, kadının yükünü artırmakla kalmayacak, diğer sorumluluk alanlarında olumsuzluklar yaşanmasına da yol açabilecektir. Bu özel durumuna binaen şâri, pozitif ayrımcılık yaparak kadınları cuma namazından muaf tutmuştur. Bununla birlikte kadınların cumaya katılmaları da teşvik edilmiştir. Bu durumda namaz mekânının uygun hale getirilmesi, mahremiyet kurallarına dikkat edilmesi gibi gerekli tedbirler alınarak bayanların cumaya katılmalarını kolaylaştırmak, onların, hem cemaatin fazilet ve faydalarından yararlanmasına hem de dinî ve ahlakî eğitimine katkı sağlayacaktır.